

Ametnike teenistuslehed kui ajalooallikas Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiivifondi näitel

Ilja Davõdov

Vene impeeriumi Balti kubermangudes 19. sajandi teisel poolel – 20. sajandi alguses aset leidnud sotsiaalsed ja poliitilised muutused mõjutasid kaugeleulatuvalt terve 20. sajandi ajalugu. Tolle ajastu eripäraks oli see, et seisusliku ühiskonna struktuuri põhjalik transformatsioon käis käsikäes Vene isevalitsuse poolt läbi viidud moderniseerimise ja unifikseerimise poliitikaga. Kohalik ametnikkond ei saanud tema vahendava ja ühendava rolli tõttu – võim-ühiskond ja keskus-perifeeria suhete süsteemis – jääda nendest protsessidest kõrvale. 19. sajandil teisel poolel muutus kohalike ametiasutuste isikkoosseis nii arvu- liseks kui ka oma kvaliteedi poolest.

Mingit eriuurimust Vene impeeriumi Balti kubermangude ametiasutuste isikkoosseisu kohta Eestis veel ilmunud ei ole, kuigi on olemas mõned mõtteavaldused sellega seonduva temaatika kohta. Ametnikkonna uurimist takistavaks asjaoluks uurimistraditsiooni puudumise ja vastava metodoloogilise baasi nõrkuse kõrval võib samuti nimetada uurimistöös kasutatud allikate mittepiisavat tundmist. Käesoleva artikli huviobjektiks on mitte ametnikkond kui niisugune ja tema sotsiaalne

koosseis, vaid ametnikkonna uurimisel kasutatud allikad ja nende kasutamise võimalused.

Eesti ajalookirjanduses on hakatud ametnike iseseisva sotsiaal-professionaalse gruppina uurima 1990-ndate keskpaiku. Eraldi uurimusi ametnike kohta sellel ajal ilmunud ei ole, neid on uuritud teiste sotsiaalsete gruppide hulgas, nii palju, kui see on aidanud ajaloolasel luua tervikpilti 19. sajandi ja 20. sajandi alguse eesti ühiskonnas aset leidnud sotsiaalsetest muutustest. 19. sajandi rahvaloendusstatistika pakkus uut uurimisainest Eesti territooriumil toimunud sotsiaalsete muutuste kohta. Ilmselt on rahvaloendusstatistikas sisalduvad teenistujate rahvusliku kuuluvuse andmed samuti üks põhjusi, mis tõmbas nende uurijate tähelepanu.¹ Rahvaloendusstatistikal põhinevad ametnikkonda puudutavad Toomas Karjahärmi uurimustööd.² 1990-ndate lõpul valmis 1897. aasta Tartu rahvaloenduslehtede koopiade alusel innovaatsiliselt tehtud sotsioloogiline uurimus.³ Põhjalikult vaadeldakse 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse kavandamisel ja läbiviimisel tehtud metodoloogilisi vigu, samuti statistikatulemuste kvaliteeti (eriti

¹ T. U. Raun. Social change in Estland und Northern Livland, 1897–1871. The limits and uses of census data. – Bevölkerungverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1914–1850. Hrsg. G. von Pistohlkors, A. Plakans, P. Kaegbein. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission). Institut Nordostdeutsches Kulturwerk. Lüneburg, 1995, lk. 88, 97.

² Venelastest ametnike kohta vt.: T. Karjahärm. Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 31–36. Eestlastest ametnike kohta: T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn, 1997, lk. 163–167. Toomas Karjahärmi 2012. aastal ilmunud monograafia üks alapeatükk on samuti pühendatud eestlastest ametnikele. Vt. lähemalt: T. Karjahärm. Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad. Argo, Tallinn, 2012, lk. 153–160.

³ Vt. lähemalt: V. Berendsen, M. Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 1999.

mis puudutab küsimusi tegevusala/ ameti ja rahvusliku kuuluvuse kohta).

Mati Krõonström ja Bradley Woodworth keskenduvad oma uurimustes Vene armees ja administratsioonis teeninud eesti päritolu ohvitseridele ja ametnikele.⁴ Mati Krõonström on teenistuslehtede põhjal koostanud Vene armees teeninud eestlastest ohvitseride andmebaasi ning analüüsinud nende sotsiaalset päritolu ja teenistuskäiku. Bradley Woodworth püüab oma artiklis näidata eestlastest ametnike arvu „dramaatilist kasvu“ 19. sajandi viimasel veerandil, tuues võrdluseks erinevate rahvaloenduste andmeid. Mõlemad autorid püüavad ületada eesti ajalookirjanduses 20. sajandi esimese poole sündmuste mõjul levinud valdavalt negatiivset suhtumist Vene ametnikkonna suhtes, jättes samas kõigutamata rahvusliku paradigma ühe peamise alustala – rahvuskesksuse.⁵ Küsimusi tekitab aga rahvuskeskse paradigma rakendatavuse määr ametnikkonna temaatikat puudutavates ajaloouurimustes. Kuivõrd on oluline teada teenistujate rahvuslikku kuuluvust ja kas see teadmine aitab kaasa 19. sajandi seisusliku ühiskonna olude, ametnike ja ametiasutuste tegevuse mõistmisel?

Vajadust uurida (eesti) ametnikkonna kujunemist väljendab ka Lea Leppik oma dissertatsioonitöös Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalse mobiilsuse kohta aastatel 1802–1917, kuid läheneb sellele küsimusele teistmoodi.⁶ Lea Leppiku töö vajab esiletõstmist nii oma originaalse meetodilise lähenemise kui ka uurimuses kasutatud allikate tõttu. Dissertatsioonitöö muljetavaldava

andmebaasi moodustavad 1400 ülikooli töötaja isikutoimikud. Autori lähenemine sellele küsimusele on strukturalistlik – ta lähtub eeldusest, et ühiskond kujutab endast seaduste ja traditsioonide poolt kujundatud struktuuri, mille raames tegutsevad inimesed ja nende grupid. Teenistujad on jaotatud elukutsegruppideks ja kirjeldatud peamiste tunnuste alusel (seisuslik päritolu, haridus, ühiskondlik seisund jne.). Üldistused tehakse konkreetsete elulugude põhjal, kasutades prosopograafilist meetodit.⁷ Õige on samuti Lea Leppiku mõte, et ametniku staatus oli alati reguleeritud seadustega, nii et seda gruppi tervikuna ja iga ametniku tegevust eraldi ei saa vaadelda lahus riiklike ametiasutuste tegevusest, tema tööd ja sotsiaalset seisu reguleerivatest õigusaktidest. Mis puudutab seisusliku ühiskonna nähtuste kirjeldusi, siis see on üks väheseid töid eestikeelses ajalookirjanduses, kus seda küsimust on nii põhjalikult käsitletud.⁸ Käesoleva artikli kontekstis on eriti aktuaalne autori mõte, et vastupidiselt uurijate seltskonnas levinud arvamusele vajalike allikate puudumise üle leidub arhiivis terve rida allikaid, mis võimaldavad sotsiaal-ajalooliste uurimuste läbiviimist.⁹

Vene ametnikkonna süstemaatilise uurimise traditsiooni rajajaks Venemaal saab pidada nõukogude ajalooteaduse klassikut Pjotr Zajontškovskit tema uurimusega 19. sajandi isevalitsusliku Venemaa valitsusaparaadi kõrgema lüli kohta. Talle kuulub mõte, et Vene impeeriumi sisepoliitikat mõjutasid peale ühiskondlike jõudude vahekorra ja poliitilise süsteemi niisamuti inimesed, kes

⁴ Bradley Woodworth. Paljurahvuselisus ja eestlastest riigiametnikud Eestimaa kubermangus aastatel 1870–1914. – Vene aeg Eestis. Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni. Koost. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2006, lk. 345–357; M. Krõonström. Eesti rahvusest kaadriohvitserid Vene armees 1870–1917. – Sealsamas, lk. 317–341. Vt. samuti: M. Krõonström. Eesti rahvusest ohvitserid Vene armees 1870–1917. Magistritöö. Juhendaja T. Tannberg. Tartu, 1999; M. Krõonström. Tsaariarmee teeninud eesti soost kaadriohvitseride sotsiaalsest päritolust. – Ajalooline Ajakiri 2000, nr. 3 (110), lk. 43–50.

⁵ Rahvusliku ajalookäsitluse puudustest 19. sajandi olude kontekstis on üksikasjalikult kirjutanud Aleksei Miller. – A. Miller. Imperija Romanovyx i nacionalizm. Èsse po metodologii istoričeskogo issledovanija. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva, 2006, lk. 13–53.

⁶ L. Leppik. Tartu Ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 11. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2006.

⁷ Sealsamas, lk. 15.

⁸ Sealsamas, lk. 16, 28, 42–76.

⁹ Sealsamas, lk. 14.

seisid kohaliku administratsiooni eesotsas.¹⁰ Oma monograafias pakkus ajaloolane teenistuslehtede töötlemise metoodika ja tegi selle metoodika alusel kuberneride korpuse (1903. aasta seisuga) analüüsi. 1990-ndate algusest on Venemaal ilmunud mitu valitsus- ja kubermanguasutuste tegevust ja kohaliku bürokraatia sotsiaalset koosseisu käsitlevat uurimustööd, monograafiat, artikleid ja spetsialiseeritud artiklite kogumikke, mis põhinevad teenistuslehtedest ja teistest ametkondlikest väljaannetest saadud andmetel.¹¹ Praeguse seisuga on hästi uuritud Peterburi valitsusasutuste isikkoosseisu ja kuberneride korpust.¹²

Viimasel kümnendil on märgatavalt tõusnud Vene uurijate huvi Vene impeeriumi riiklike institutsioonide ja ametnikkonna ajaloo vastu, on tunduvalt laienenud uuritavate küsimuste temaatika, metodoloogiline lähenemine muutunud mitmekesisemaks: endise ametkondliku lähenemise asemel on ilmunud rida uurimustöid, mis käsitlevad ametnikkonna psühholoogiat, mentaliteeti, asjaajamise korraldust kantseleides, ametnikkonna sotsiaal-kultuurilist struktuuri, valitsusaparaadi kriisi põhjuseid jne.¹³ Eri-

nevalt Eesti ajaloolastest, kelle huvi Vene impeeriumi vastu kannab pigem teoreetilist iseloomu, võib Vene ajaloolaste huvi hilise Vene impeeriumi riiklike institutsioonide ja bürokraatiaaparaadi vastu seletada praktilise vajadusega arvestada Vene impeeriumi alade valitsemise kogemust haldussüsteemi moderniseerimisel VeneFöderatsiooni erinevates regioonides ning professionaalsete riigiteenistujate korpuse ettevalmistamisel.¹⁴

Allikaõpetus on Venemaal arenenud paralleelselt ajalooteaduse arenguga või isegi kiiremini, toetudes revolutsioonieelse Vene ajalooteaduse tugevale allikaõpetuslikule traditsioonile. Teenistuslehtede ja teiste massilike analüüsi üksikute metodoloogiliste ja allikaõpetuslike aspektidega on süvenenud tegeldud juba 1960-ndate algusest peale ja praeguseks on kogunenud soliidne metodoloogiline baas, mis võimaldab ülevaatlike teoste koostamist.¹⁵ 1970–1980-ndatel aastatel ilmus terve rida uurimusi ja artiklikogumikke, kus analüüsitakse ajaloo uurimustes kvantitatiivsete statistiliste meetodite kasutamise võimalusi ja probleeme, sh. ka teenistuskirjade näitel.¹⁶ Oleks igati kasulik kasutada

¹⁰ P. Zajončkovskij. *Pravitel' stvennyj apparat samoderžavnoj Rossii v XIX v. Mysl'*, Moskva, 1978, lk. 5.

¹¹ V. Ivanov. *Gubernskoe činovničestvo 50–60 gg. XIX v Rossii (po materialam Moskovskoj i Kalužskoj gubernij)*. *Istoriko-istočnikovedčeskie očerki*. IRI RAN, Kalužskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut, Kaluga, 1994 L. Merzljakova. *Činovničestvo Vjatskoj gubernii v pervoj polovine XIX v. Opyt social'no-političeskogo karakteristiki*. Diss. Sois. step. Kand. Ist. Nauk. Iževsk, 1997.

¹² B. Dubenčov, S. Kulikov. *Social'naja ėvoljucija vyššej carskoj bjurokratii vo vtoroj polovine XIX – načale XX v. (Itogi i perspektivy izučeniija)*. – *Problemy social'no-ėkonomičeskoi i političeskoi istorii Rossii XIX – XX vekov*. Sbornik statej. IRI RAN. Aleteja, SPb, 1999.

¹³ T. Vinogradova. *Organizacija deloproizvodstva gubernskix administrativnyx učreždenij Rossijskoj imperii v pervoj polovine XIX veka: na materialax Oloneckoj gubernii*. Diss. Kand. Ist. Nauk. Moskva, 2004; L. Lössenko. *Gubernator i general-gubernator v sisteme vlasti dorevoljucionnoj Rossii*. Diss. na Soik. step. Doktora Ist. Nauk. MGU, Moskva, 2001; T. Koselčuk. *Činovničestvo Tobolskoj gubernii vo vtoroj polovine XIX – načale XX veka kak social'nyj sloj*. Diss. na Sois. step. Kand. Ist. Nauk. Kurganskij gosudarstvennyj universitet, Kurgan, 2002.

¹⁴ T. Arxipova, M. Rumjanceva, A. Senin. *Istorija gosudarstvennoj služby v Rossii. XVIII–XX veka*. Učebnoe posobie. Moskva, 1999, lk. 6; V. Melnikov. *Gosudarstvennaja služba v Rossii: istoričeskij opyt*. Učebnoe posobie. Moskva, 2005, lk. 5.

¹⁵ B. Litvak. *Otšerki istočnikovedeniija massovoj dokumentacii XIX – načala XX veka*. Institut istorii Akademii nauk SSSR. Moskva, Nauka, 1979 L. Šepelev. *Problemy istočnikovedeniija i istoriko-vspomogatel'nogo izučeniija deloproizvodstvennyx dokumentov XIX – načala XX v. – Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny*. T. 16. Leningrad, Nauka, 1985; I. Danilevskij, V. Kabanov jt. *Istočnikovedenie: teorija, istorija, metod*. Istočniki rossijskoj istorii. Učebnoje posobie dlja gumanitarnyx special'nostej. RGGU, Institut „Otkrytoe občestvo“, Moskva, 1998.

¹⁶ *Matematičeskie metody v istoričeskix issledovanijax*. Sbornik statej. Otdelenie istorii AN SSSR. Moskva, Nauka, 1972; *Matematičeskie metody v istoriko-ėkonomičeskix i istoriko-kul'turnyx issledovanijax*. Otdelenie istorii AN SSSR. Moskva, Nauka, 1977; *Količestvennye metody v istoričeskix issledovanijax: učebnoe posobie*. Pod red. I. Kovalčenko. Vyššaja Škola, Moskva, 1984; N. Kisel'jov, S. Mironenko. *O čem rasskazali formuljarnye spiski*. – *Čislo i mysl'*. Sbornik. Vyp. 9. Moskva, Znanie, 1986, lk. 6–30.

vene ajaloolaste kogemust kohalike Vene impeeriumiaegsete ametiasutuste uurimisel Eesti arhiivides leiduvate arhiivimaterjalide põhjal.

Nagu oli juba mainitud, põhineb enamik Eestis ilmunud, ametnikkonna küsimust puudutanud uurimistöid 19. sajandi teisel poolel läbi viidud rahvaloenduste (1871., 1881. ja 1897. a.) trükis avaldatud andmetel.¹⁷

Rahvaloendusstatistika materjalidel on rida voorusi: loenduste andmed on avaldatud ja praegu suuremas raamatukogus kättesaadavad, kujutavad endast juba süstematiseeritud ülevaadet kogu kubermangus elanud rahvastiku sotsiaalse koosseisu kohta ja, mis on uurijale tähtis – avaldatud ainesega töötamine võtab palju vähem aega. Aga selle allikaliigi plussid kipuvad muutuma miinusteks, kui meie hakkame kasutama seda ametnikkonna uurimiseks.

1897. aasta rahvaloenduse üks suuremaid puudusi on see, et ühte ametirühma (administratsioon, kohus ja politsei) on loendatud väga erineva professionaalse ja sotsiaalse staatusega isikuid. See tähendab, et mõni päriliku aadliku hulgast kõrgel ametipostil seisnud ametnik võis sattuda ühte gruppi madalast seisusest pärineva koosseisuvälise kantseleiteenistuja, valvuri või muu

abi- ja tehnilisse personali kuuluva isikuga.¹⁸

See andis Toomas Karjahärmile alust kahelda Bradley Woodworthi väites eestlastest ametnike „peadpööritava“ karjääririedu paikapidavuses, mille aluseks oli 1897. a. loendusandmete näitajate kõrvutamine 1881. aasta Baltimaade loenduse omadega, millest selgus, et eestlastest ametnike osalus kubermangu administratiivasutuste isikkoosseisus on kasvanud mainitud perioodi jooksul rohkem kui kakskümmend korda. Ilmselt oli eestlaste osatähtsus kubermangu administratsioonis teeninud ametnike hulgas tunduvalt tagasihoidlikum: Toomas Karjahärmi väitel võib rääkida kümnetest, küll aga mitte sadadest administratsioonis teeninud eestlastest.¹⁹

Samuti ei võimalda 1897. aasta rahvaloenduse andmete üldistav iseloom diferentseerida riigiasutuste teenistujaid ametkondliku kuuluvuse,²⁰ usutunnistuse, seisusliku päritolu,²¹ ameti²² ja teiste kriteeriumite järgi, mis on tähtsad ametnikkonna koosseisu uurimise seisukohast.

Pjotr Zajontškovski on koguni arvanud, et 1897. aasta loenduse andmed ei saa just nendesamade puuduste tõttu olla ametnikkonna arvulise koosseisu uurimise allikaks, aga nende põhjal tehtud uurimusi on ta pidanud hoopis „usaldust mitte äratavaiks“.²³

¹⁷ B. Woodworth. Paljurahvuselisus ja eestlastest riigiametnikud Eestimaa kubermangus aastatel 1870–1914. – Vene aeg Eestis. Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni. Koost. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv: Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2006, lk. 345–357; T. U. Raun. Social Change in Estland und Northern Livland, 1871–1897. The limits and uses of census data. – Bevölkerungswandlungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850–1914. Hrsg. von Gert von Pistohlkors. Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 1995, lk. 88, 97. Eraldi peab toonitama Tartu uurijate tehtud uurimust, kus nad innovaatilisi statistilisi meetodeid kasutades töötasid läbi Tartu linnavalitsuse ajaloofondis õnnelikul kombel säilinud 1897. a. rahvaloenduslehtede koopiaid. Vt. lähemalt: V. Berendsen, M. Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. a. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 1999.

¹⁸ V. Berendsen, M. Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus, lk. 134. T. Karjahärm. Aleksei Miller ja „uus impeeriumi ajalugu“. – Tuna 2011, nr. 3, lk. 140–141.

¹⁹ T. Karjahärm. Vene Impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad. Argo, Tallinn, 2012, lk. 156–158.

²⁰ Erinevalt 1881. a. loendusest, kus ametkondlik jagunemine oli olemas. Näiteks andmed maakondade kohta: Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung. Hrsg. von P. Jordan. Die Zählung auf dem Flachen Lande. Bd. III, Reval, 1883, lk. 28–47; Accisebeamte, Controlbeamte, Postbeamte, Telegraphenbeamte, Zollbeamte, Ohne nähere angaben; või andmed Tallinna kohta: Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung. Hrsg. von P. Jordan. Die Zählung in Reval. Reval, 1883, Bd. I, lk. 10–24; Beamte der Controlle; Finanzen; Inneren Verwaltung und Polizei; Beamte der Justiz; Staatsbeamte, diverse.

²¹ Käesoleval juhul ei saa määratleda, kui palju teenistujaid pärines aadlist, kaupmehe, vaimuliku või talupoja seisusest.

²² Toomas Karjahärmi väitel on andmed teenistujate jagunemisest ametirühmade kaupa täiesti olemas ülevenemaalistes ja regionaalsetes kokkuvõtetes. – T. Karjahärm. Vene Impeerium ja rahvuslus, lk. 157.

²³ P. Zajontškovskij. Pravitel' stvennyj apparat samodržavnoj Rossii v XIX v. Moskva, Mysl', 1978, lk. 18.

Loendusandmete puudulikkust ametnikkonna uurimisel aitavad korvata ametnike teenistuslehed, kus meid huvitavad andmed on esindatud täielikumalt ja detailsemalt.

Ei saa siiski väita, et teenistuslehed oleksid allikana eesti ajaloolastele päris tundmatud. Ametnike teenistuslehti ja isiklikke toimikuid kasutasid biograafiliste andmete allikana juba 1920–1930-ndatel aastatel bal-tisakslastest uurijad.²⁴ Teenistuslehti ja isikutoimikuid kasutasid oma uurimistöö põhialli-kana Mati Kröönström ja Lea Leppik.

Allikana ei ole see arvestusdokumentat-siooni liik, mis on suurel hulgal ladestunud kubermangu ametiasutuste arhiivifondides, siiski pälvinud kohalike ajaloouurijate erilist tähelepanu. Selle peamiseks põhjuseks võib nimetada uurimisressursi vähesust ja toimi-kute läbitöötamise töömahukust.

Teenistuslehtede suurte komplekside töötlemine 19.–20. sajandil aset leidnud sot-siaalpoliitiliste protsesside ja nähtuste uuri-misel teeb vajalikuks tähelepanu pööramise just allikaõpetuslikule aspektile. Allikauurija Aleksandr Tartakovski on õigustatult arva-nud, et ajaloouurimuse erinevus allikauuri-misest seisneb selles, et esimese jaoks ei ole allika uurimine omaette eesmärk, vaid pigem on allikas peegeldatu tegelikkuse põhjali-kuma tunnetamise vahend. Allikas on teatava sotsiaalse keskkonna produkt ja seetõttu on neil kahel õige mitmekesiseid ja pealtnäha raskesti aimatavaid seoseid. Sama uurija arvates kujutavad kirjalikud allikad „mitme-kihilist sõnumite struktuuri, kus pealispinnal „teadlikult“ väljendatud kihid vahelduvad varjatud, „teadmata“ kihtide, tahtmatult teh-tud ülestunnistuste ja iseloomulike vaikimis-

tega“.²⁵ Allika tekkimise ajaloolist konteksti peab silmas pidama eriti formulari omavate massiallikate uurimisel, sest ilma selleta „on võimatu mitte ainult andmete usaldusväärsuse, aga ka nende andmete ratsionaalse töötlemise meetodika määratlemine“.²⁶

Käesoleva artikli eesmärgiks on tutvus-tada lugejale teenistuslehte kui allikat, mis on huvitav allikauurimise seisukohast ning millel on suur uurimuslik potentsiaal. Selle eesmärgi saavutamiseks püüame siinse artikli raames vastata esmalt järgmistele küsimustele: milles seisneb teenistuslehtede allikauurimuslik väärtus; milliste seadusaktide poolt oli määratletud teenistuslehtede struktuur ja koostamise kord. Sellejärel uurime vastava allika formulari struktuuri ja selle kasutamise võimalusi, pidades silmas teenistuskirja kui massiallika liigi iseärasusi. Selgitame välja, milline oli kubermanguvalitsuse roll kubermanguadministratsiooni süsteemis ja milline oli selle mõju kubermangu administratsiooni kaadrikoosseisu kujunemisele. Uurime, kes vastutasid kubermangu administratsioonis töötanud teenistu-jate isikutoimikute pidamise eest ja milliste struktuuriüksuste arhiividokumentidest saab neid leida. Teeme kindlaks, milliseid arves-tusdokumentatsiooni liike oli veel olemas, ja kaalume nende kasutamise võimalikkust kubermanguvalitsuse isikkoosseisu uurimisel. Selgitame välja Ajalooarhiivis oleva Eestimaa kubermanguvalitsuse fondi teenistuslehtede valimijagunemise nii kronoloogiliselt kui ka ametkondliku kuuluvuse järgi. Lõpuks püüame vastata küsimusele kubermanguvalitsuse fondis leiduvate isikutoimikute valimi representatiivsuse määra kohta.

²⁴ Schüler Verzeichnis des Revalschen Gouvernementsgymnasiums 1805–1890. Bearbeitet von H. Hradetsky. Kluge & Ström, Reval, 1931; Die Aezte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart. Ein Biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Estlands von Dr. med. I. Brenssohn. Riga, 1922. Arhiivitoimiku alguses asuva kasutuslehe järgi otsustades köitis Nõukogude ajal uurijate tähelepanu kõige rohkem Tallinna ülemmaakohtu kantseleitöötaja Eduard Brunbergi ametisse määramise toimik (Eesti Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), f. 30, n. 13, s. 82). 1990–2000-ndate jooksul on sageli tellitud kuberner Sergei Šahhovskoj ja tema lähemasse kaaskonda kuuluvate ametnike isiklikke toimikuid.

²⁵ A. Tartakovskij. Nekotorye aspekty problemy dokazatel'nosti v istočnikovedenii. – Istorija SSSR, 1973, nr. 16, lk. 56.

²⁶ B. Litvak. Otšerki istočnikovedenija massovoj dokumentacii XIX – načala XX veka. Institut istorii Akademii nauk SSSR. Nauka, Moskva, 1979, lk. 142.

Teenistusleht kui ametnikkonna arvestuse peamine dokument

Teenistusleht (vene k. *poslužnoj spisok, formuljarnõj spisok*) oli seaduslikus korras sätestatud dokument, mis fikseeris ametniku isikuandmeid ja teenistusala liikumist. Samas kujutas teenistuskiri endast kogu ametnikkonna arvestuse vormi, mis eksisteeris aastatel 1764–1917.²⁷ Teenistuslehtede koostamine oli kohustuslik ja üldine: seaduse järgi pidid teenistuslehed olema koostatud kõigile tsiviilteenistuses (samuti sõjaväeteenistuses) olevatele isikutele, kes olid saanud kolleegiumi registraatori (14. klassi auaste teenistusastmete tabeli järgi) ja sellest kõrgema auastme.²⁸ See annabki meile õiguse rääkida teenistuslehest kui ametnikkonna arvestuse peamisest dokumendist.

Teenistuslehes sisalduva informatsiooni usaldatavuse määra saab pidada küllaltki kõrgeks, seda tänu nii teenistuslehtede koostamise ja arvestuse protseduuri seaduslikule reguleerimisele kui ka bürokraatliku süsteemi enda huvile teenistuslehe formularis sisalduvate teadete õigsuse suhtes. Teenistuslehti koostati riiklikus ametiasutuses teistest ametiasutustest välja antud dokumentide põhjal. Teenistuslehte sisse kantud andmete õigsust kinnitas oma allkirjaga nii teenistuja ise kui ka teenistuslehtede ja isiklike toimikute pidamise eest vastutava laua ülem.²⁹ Selles dokumendis sisalduvate teadete täpsusest sõltus mitte ainult teenistuja enda seisund, õigused ja koguni karjäär, vaid ka tema perekonnaliikmete õigused ja saadavad hüvitised tema surma puhul.

Alates 19. sajandi algusest vastutas tee-

nistuslehtede kogumise ning pidamise eest Valitseva Senati Heeroldiosakond (korraldati ümber 1848. a. Heeroldiametiks). 1846. a. täitis seda funktsiooni Tema Keiserliku Majesteedi Isikliku Kantselei Tsiviilametkonna Inspektsiooniamet, mille tegevuse lõpetamise järel 1858. a. anti teenistuslehtede pidamise ja kogumise õigus vahetult kubermangu ametiasutustele üle. 1894. a. moodustati taas Tema Keiserliku Majesteedi Inspektoriosakond, mis pidas arvestust ametnike teenistuskäigu üle.³⁰ Pjotr Zajontškovskij on eriti toonitanud teenistuslehtede kõrget usaldusväärsusastet, sest tema arvates oli teadliku võltsimise võimalus praktiliselt välistatud, kuigi samas tunnistas ta vigade esinemise võimalikkust.³¹

Teenistuslehe formular

Vaadeldgem nüüd seda teenistuslehe formulari, mida see on omanud 19. teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tävaliselt oli teenistuslehel esimene tiitelleht, kuhu olid märgitud teenistuja nimi, perekonnanimi ja isanimi, auaste teenistustabeli järgi, teenistuja amet, teenistuslehe koostamise kuupäev (juhul kui tegemist oli koopiaga) ning märke kopeerimise kohta. Teenistusleht oli vormistatud veergudega tabeli vormis lehe kahel poolel. Teenistuslehe vorm oli reeglina trükitud ja täidetud käsitsi.

Teenistuslehe formular (sellest pärineb dokumendi teine nimetus) ei pannud ainult nimekirjas sisaldavaid andmeid kokku, vaid andis ka selge raamistiku selle sisule. Teenistuskirja struktuur oli seaduse poolt rangelt

²⁷ I. Danilevskij, V. Kabanov jt. Istočnikovedenie: teorija, istorija, metod. Istočniki rossijskoj istorii. Učebnoje posobie dlja gumanitarnyx special'nostej. RGGU, Institut „Otkrytoe obščestvo“, Moskva, 1998, lk. 415.

²⁸ SZ T.III Ustav o službe po opredeleniju ot pravitel'stva. Izd. 1896 po prodolženiju 1906–1910 gg., Spb, 1913, art. 802. Vene impeeriumi seadustekogu (Svod zakonov Rossijskoj imperii – SZ) ja Vene Impeeriumi täielik seadustekogu (Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii – PSZ) ei ole üks ja sama allikas. Esimene oli kehtivate seaduste temaatiliselt süstematiseeritud kogu (15 köidet), samas kui teine oli täielik 1649. aastast alates välja antud seaduste ja määruste retrospektiivne väljaanne, kus seadused olid järjestatud kronoloogilises järjekorras. Kokku anti kuni 1917. aastani välja kolm täielikku seaduste kogu. Vt. lähemalt: I. Danilevskij, V. Kabanov jt. Istočnikovedenie: teorija, istorija, metod..., lk. 365–366, 374–377.

²⁹ SZ T.III Ustav o službe po opredeleniju ot pravitel'stva. Spb, 1896, art. 817.

³⁰ P. Zajontškovskij. Pravitel'svennyj apparat, lk. 56–60.

³¹ Sealsamas, lk. 10.

ette kirjutatud.³² Andmeid ametniku kohta kirjutati ankeetidesse järgmises järjekorras³³: 1. Auaste, nimi (perekonna- ja isanimi); amet; vanus (sünnikuupäev); usutunnistus; teene- ja eraldusmärgid; saadav kuupalk; 2. Millisest seisusest isik pärit on; 3.–6. Kas ta omab mõisat, maatükki või vara, kas see on suguvõsa valduses või omandatud (*blagopriobretennoe imuštšestvo*); 7.–9. Kus ta on saanud hariduse (*vospitanie*), millal on astunud teenistusse, millistesse auastmetesse on ülendatud, millised autasud on saanud ja millal; 10. Kas on osalenud sõjakäikudes ja lahingutes vaenlase vastu ja millal; 11. Kas on saanud trahve, kas on olnud kohtuliku uurimise all, millal ja mille eest, millega kohtuasi on lõppenud; 12. Millal ja mitu päeva on veetnud puhkusel, kas on õigeaegselt naasnud oma töökohustuste täitmisele, kas on hilinemise eest trahvitud, kas kohtu poolt või mitte; 13. Kas on läinud erru kõrgema auastme saamisega või ilma selleta; 14. Teenistuja perekondlik seis, laste sünnikuupäevad koos asukoha ja usutunnistuse märkimisega.

Peab märkima, et mitte kõik andmed, mis olid fikseeritud teenistuslehes ning seega olid bürokraadi silmis tähtsad, ei pruugi olla samaväärse tähtsusega uurija silmis. Suur hulk näitajaid ei vii alati uurijat eduni, viib sageli aga hoopis uurimiseesmärgist eemale. Suure hulga erinevate näitajate korral tasub uurijal oma uurimiseesmärgist lähtuvalt jagada esmalt neid kriteeriume tähtsuse järgi tähtsateks ja vähem tähtsateks.³⁴

Oma teedrajavas monograafias 19. sajandi Venemaa valitsusaparaadi kohta pakkus

Pjotr Zajontškovskij analüüsiks järgmisi kriteeriume: 1. nimi, perekonna- ja isanimi; 2. vanus; 3. teenistusaste; 4. seisuslik päritolu; 5. haridus; 6. usutunnistus; 7. varanduslik seis; 8. teenistuses ja ametis viibimise aeg.³⁵

Kõige tähtsamateks kriteeriumideks nende hulgast saab pidada kahte – seisuslikku päritolu ja haridust,³⁶ sest nendest sõltus teenistuja liikumine ametiredelil, koht ametkondlikus hierarhias ja sotsiaalne seisund. Oma päritolu järgi ei olnud valdaval enamusel eestlastest õigust pääseda ametikohtadele riiklikes ametiasutustes. Kreisi- või linnakoolis saadud haridusega sai eestlane võimaluse pääseda 3. järgu kantseleiteenistuja ametikohale. Kaugemas perspektiivis (10 aastat) võis ta saada kolleegiumi registraatoriks (14. klassi tsiviilteenistuse ametiaste, isikliku aukodaniku seisus). Selle eest kutsuti rahvasuus kolleegiumi registraatori ametiastet „*ne bej menja v mordu*“ („ära löö mind näkku“), sest see andis madalast seisusest teenistujale õiguse väärilisele kohtlemisele ja mingisugustki lootust oma sotsiaalse olukorra parandamiseks tulevikus. Edasipüüdlikuma ja taibukama jaoks võimaldas gümnaasiumis või ülikoolis saadud haridus teha kiiremat karjääritõusu. See seletab osaliselt eestlaste pürgimist hariduse ja riigiteenistuse poole: tollaseid olusid arvestades ei olnud võimalik oma sotsiaalset taset muul viisil parandada, kaotamata sealjuures oma rahvuslikku identiteeti.³⁷

Seisuslikku päritolu fikseerivas lahttris on sageli märgitud ka teenistuja kogukondlik kuuluvus (näiteks, *iz dvorjan Orlovskoj guber-*

³² SZ T. III Ustav o službe po opredeleniju ot pravitel'stva. Izd. 1896 g. po prodolženiju 1906–1910 gg., SPb, 1913, art. 804.

³³ Allpool toodud andmed on esitatud samas järjestuses ja sama numeratsiooni all, mis oli teenistuslehes pärast viimast uuendust 1864. a.

³⁴ I. Koval'čenko. Količstvennyye metody v istoričeskix issledovanijax. Vysšaja Škola, Moskva, 1984, lk. 55.

³⁵ P. Zajontčkovskij. Pravitel'stvennyj apparat, lk.9.

³⁶ SZ T.IX Svod zakonov o sostojanijax. Izd. 1899 po prodolženiju 1906–1910 gg, SPb, 1913, art. 3. Teenistusse astumisel võeti arvesse kõigepealt seisuslikku päritolu ja saadud haridust (samuti vanust), kusjuures esimese tähtsus 19. sajandil jooksul kahanes pidevalt, teadmiste tase aga hakkas üha rohkem mõjutama teenistuja ametialast liikumist.– P. Zajontčkovskij. Pravitel'stvennyj apparat, lk. 24, 30–33, 52–53.

³⁷ SZ T.III Ustav o Službe graždanskoi po opredeleniju ot pravitel'stva. Izd. 1896 po prodolženiju 1906–1910 gg. SPb, 1913, art. 297, 305, 533.; SZ T.IX Svod zakonov o sostojanijax. Izd. 1899 po prodolženiju 1906–1910 gg, SPb, 1913, art. 36, 515. Vt. selle kohta ka: B. Woodworth. Paljurahvuselisus ja eestlastest riigiametnikud, lk. 348–351.

nii, iz meštšan goroda Vilno, iz krestjan Garienskogo uezda Estljandskoj gubernii), mille kõrvutamine andmetega hariduse ja teenistuskäigu kohta võimaldab isiku regionaalse ja sotsiaalse mobiilsuse kindlakstegemist.

Samal ajal ei saa auastet arvata tähtsate näitajate hulka: edutamine toimus regulaarselt ja formaalselt ning ühes auastmes püsimise kestus sõltus peamiselt teenistuja päritolust ja haridusest. Teenistuja seisu bürokraatlikus hierarhias määras *de facto* mitte auaste, vaid ametikoht. Juba 19. sajandi alguseks oli auaste kaotamas seost ametiga, muutudes sajandi lõpuks bürokraatia enda arengut pidurdavaks teguriks, akronismiks, mille kaotamist takistas vaid konservatiivsete bürokraatlike ringkondade vastasseis.³⁸

Potentsiaalselt kasulikku teavet võiks anda teenistuslehes sisalduv informatsioon teenistuja saadud trahvide ja kohtulike karistuste kohta, kuid kahjuks leidub märkusi selle kohta haruharva. Ainult ühe ametniku teenistuslehel on õnnestunud leida märkus tema kohtuliku karistuse kohta.³⁹ Vaevalt, et selle alusel saab järeldada kohalike ametnike haruldast seaduskuulekust, tegelikkuses oli ametialaste seaduserikkumiste arv kordi suurem. Kubermanguvalitsuse istungite žurnaalidest selgub, et ainuüksi 1892. aastal vaadati istungitel läbi 20 asja politseipristavite ja kardavoiide poolt toime pandud seaduserikkumiste kohta, 7 neist otsustati anda kohtu alla.⁴⁰

Teenistuslehtedes sisalduvad andmed teenistuja saadud ordenite ja sooritatud sõjakäikude kohta pakuvad küll biograafilist huvi, kuid ei lisa midagi uut tema sotsiaalse iseloomustuse juurde. Lahter puhkustele lubamise ja puhkuselt naasmise kohta oli mõeldud asutusesiseseks kasutuseks ega paku uurijale mingit huvi.

Riiklike ametiasutuste teenistujate rahvusliku kuuluvuse määratlemisega on asi mõnevõrra keerulisem, sest teenistuslehel puudus eraldi lahter rahvusliku kuuluvuse

märkimiseks. Balti kubermangudes ja Venemaal üldiselt ühiskonnas valitsenud seisusliku printsiibi järgi polnud oluline niivõrd rahvus kui seisuslik päritolu. Tähelepanuväärne, et teenistusleht oli kasutusel alates 1764. aastast kuni 1917. aastani, ilma et sinna oleks lisatud märget teenistuja rahvusliku kuuluvuse kohta. Tõenäoliselt andis ka Vene bürokraatide silmis märke isiku usulise ja seisusliku kuuluvuse kohta rohkem kasulikku teavet kui tema rahvuslik kuuluvus. Rahvuslikku kuuluvust võib siiski tuvastada kaudselt teistes lahtrites toodud andmete kõrvutamise teel, võttes arvesse peale teenistuja nime ja perekonnanime andmed tema sotsiaalse päritolu, usutunnistuse ja hariduse kohta. Eestlastest ametnike puhul on nende seisusliku päritolu arvestamine eriti oluline, sest see on peaaegu et ainus näitaja (samuti haridus), mille põhjal saab üsna suure tõenäosusega oletada nende rahvust, sest teiste kriteeriumide järgi (nimi ja perekonnanimi, usutunnistus) ei ole paljudel juhtudel võimalik neid sakslastest eristada.

Peale teenistuslehe kasutati ka selle lühendatud varianti (vene k. *kratkij poslužnoj spisok*), mis sisaldas 14 rea asemel 9 nummerdamata rida. See koostati reeglina ametniku esitamise puhul teenetemärgiga autasustamiseks või auastmes ülendamiseks. On ka väikese allikalise väärtusega, napilt täidetud teenistuslehti, kus kirjas vaid ametniku nimi, isa- ja perekonnanimi ning andmed teenistuskäigu ja auastmes ülendamise kohta.

See asjaolu, et seadusega ette kirjutatud teenistuslehtede koostamise ja pidamise raamistik muutus sajandite jooksul vähe, võimaldab uurijal jälgida ametiasutuste isikkoosseisus aset leidnud muutusi ka pikemate perioodide jooksul – voorus, mis on eriti tunnetatav võrreldes loendusandmetega, mis annavad küll ülevaate asjade seisu kohta fikseeritud ajamomendil, kuid ei võimalda jälgida muutuste dünaamikat kahe loenduse vahele jääva perioodi sees.

³⁸ Vaata diskussiooni Peterburis auastmete kaotamise üle: P. Zajončkovskij. Pravitel'stvennyj apparat, lk. 44–51.

³⁹ EAA, f. 30, n. 13, s. 843, nummerdamata lehed.

⁴⁰ EAA, f. 30, n. 3, s. 630, nummerdamata lehed.

Teenistusleht kui massiallikas

Vene impeeriumi riiklike ametiasutuste asjaajamisdokumentatsiooni uurija Boriss Litvak pakkus kasutamiseks massiallika terminit, mida tema arvates iseloomustavad järgmised tunnused: allika tekkimise asjaolude ordinaarsus (tavapärasus), sisu analoogsus (korduvus) ning seaduslikult määratud vormi ühetüübilisus.⁴¹ Teenistuslehti võib nende tunnuste järgi otsustades pidada massiallikaks, kuna, esiteks, need tekkisid argipäevase (rutiinse) kantseleitöö käigus ning fikseerisid igapäevaseid sotsiaalse reaalsuse ilminguid, teiseks, kirjeldusobjektide (ametnike sotsiaalsed näitajad) samasuse juures ei saa neid siiski identseteks pidada. Kolmandaks, teenistuskirjal oli seaduslikult sätestatud formular.

Boriss Litvaki järgi võimaldab massiallikatele omane rangelt määratletud formular töödelda neis allikates sisalduvaid piiratud ajaloolise väärtusega fakte, kasutades statistilist meetodit või muud teaduslikku rühmitamist, et saada üldistava iseloomuga andmeid.⁴² Sama uurija arvates kuulub massiallika termin pigem mitte kvantitatiivse, vaid kvalitatiivse iseloomustuse juurde, olles oma tähenduse poolest vastupidine mitte allika ainulisuse (*edinitšnost*), vaid unikaalsuse mõistele.⁴³ Teiste allikauurijate arvates on massiallika iseloomustamisel samavõrd tähtsust ka vastava allikatüübi kvantitatiivsel aspektil: eraldi võetuna pakub üksik massiallikas piiratud huvi, samas kui massiallikate kompleks kannab juba suurt uurimuslikku potentsiaali, võimaldades uurida sotsiaalsete protsesside seaduspärasusi.⁴⁴ Niisiis, jäiga struktuuri olemasolu, formulari kantavate

andmete range formaalsus ja teenistuslehtede suurte kogumite olemasolu laseb uurimustes kasutada kvantitatiivseid meetodeid.

Massiallika üheks eripäraks saab lugeda veel latentse (varjatud) informatsiooni olemasolu. Sedalaadi informatsiooni saab selgitada välja ainult allikastruktuuri ja allikasestest struktuurilelementide vaheliste sidemete analüüsiga.⁴⁵ Kuidas allika omaduste teadmine aitab meid nendega töötamisel?

Võtame näiteks ühe kubermanguvalitsuse reaametniku teenistuslehe. Õukonnanõunik Karl-Johannes Valdeni teenistuslehest saame teada, et ta on pärit talupoja perest, sündinud 1857. a., luteriusku, maju ega mõisaid tal ei ole, on lõpetanud Tallinna (Reveli) kreiskooli, on võetud 1875. a. teenistusse katseajaga kantseleiteenistuja ametikohale, kolme aasta pärast on kinnitatud tegevteenistuses 3. järgu kantseleiteenistuja ametikohale. Aastatel 1886–1889 on ta mitmekordselt täitnud Tallinna üksiktensori ametiülesandeid eestikeelse kirjanduse alal. 1894. a. on ta ülenatud titulaarõuniku auastmesse, mis andis õiguse isiklikule aadlitiitlile. 1898. aastal on ta olnud Harjumaa politseiülem nooremabi kohal.⁴⁶

Muidugi, siin on tegemist ainult mõne konkreetse ametniku teenistuskirjast võetud faktiga. Eeldades isegi, et tegemist on usaldusväärse informatsiooniga, ei saa me selle põhjal otsustada, kui võrd tüüpiline või unikaalne oli ametniku teenistuskäik. Kui aga võtame ette mõnesaja teenistuslehe uurimise, siis saame näiteks kindlaks teha, milline oli sotsiaalse päritolu mõju haridustasemele või karjäärile. Teine variant oleks andmete kõrvutamisel nime/ perekonnanime, sotsiaalse päritolu, usutunnistuse, haridustaseme abil määratleda

⁴¹ B. Litvak. Očerki istočnikovedenija massovoj dokumentacii, lk. 7.

⁴² Sealsamas, lk. 6. Kui lähtuda ülalmainitud tunnustest, ei saa pidada massiallikaks rahvaloenduste töödeldud ja avaldatud andmeid, sest need ei olnud igapäevase asjaajamise tulemus ja neil oli teaduslikult kujundatud struktuur.

⁴³ B. Litvak. Očerki istočnikovedenija massovoj dokumentacii, lk. 7.

⁴⁴ A. Lubsikij, A. Pronštein. Nekotorye teoretičeskie i metodičeskie problemy istočnikovedenija massovyx istočnikov. – Istočnikovedenie otečestvennoj istorii. Sbornik statej. Institut istorii AN SSSR. Nauka, Moskva, 1982, lk. 4.

⁴⁵ I. Danilevskij, V. Kabanov jt. Istočnikovedenie, lk. 328.

⁴⁶ EAA, f. 30, n. 13, s. 97.

eestlastest teenistujate arvu (see, mis puudutab mitmeid uurijaid huvitanud küsimust ametnike rahvusliku kuuluvuse kohta).

Selle juures peab meeles pidama uurimuse induktiivset iseloomu, mis eeldab teatud kriteeriumi alusel tehtud valimi olemasolu – see peab olema küllaltki esinduslik, et tagada tehtud järelduste usaldusväärsus.

Kubermanguvalitsusest ja ametnikkonna struktuurist

Kubermanguvalitsuse arhiivifond (EAA, f. 30) pakub huvi mitte üksnes seetõttu, et seal asub üks kõige suuremaid säilikut kogusid (ca 103 000) teenistujate isiklikest toimikutest ja teenistuslehtedest, vaid selle ametiasutuse keskse rolli tõttu kubermangu administratsiooni süsteemis.

Eestimaa kubermanguvalitsuse eelkäija Reveli asehäalduskonna valitsus loodi Senatiga 15.01.1784 seoses Reveli asehäalduskonna moodustamisega 1783. aastal. Asehäalduskonna valitsus koosnes kahest ekspeditsioonist – saksa ekspeditsioonist, mis tegeles kubermangusisese asjaajamisega, ja vene ekspeditsioonist, mis pidas kirjavahetust kõrgemate ametiasutustega Peterburis ja sisekubermangudes. Pärast Tallinna asehäalduskonna likvideerimist 1796. aastal säilis Senatile alluv kubermanguvalitsus kuberneriga eesotsas, mis hakkas alates 1802. aastast kuuluma Venemaa siseministeeriumi süsteemi.⁴⁷

Seaduse kohaselt oli kubermanguvalitsus „kubermangu kõrgem ametiasutus, mis valitseb seda seaduse ja Tõma Keiserliku Majesteedi nimel“.⁴⁸ Kubermanguvalitsusse oli koondatud peamine administratiivne töö. Tähtsamate ülesannete hulgas oli riigiasutustele uute seadusandlike aktide tutvustamine ja kontrolli teostamine nende täitmise üle, asjaajamise korraldamine kubermanguva-

litsuses ja temale alluvates ametiasutustes, vaidlusaluste küsimuste arutamine ja lahendamise, teadete kogumine „kõikide kubermangus viibivate ametnike ja teenistujate kohta“.⁴⁹

Aastal 1852 laiendati Balti kubermanguale 1845. aasta kubermangu asutuste seadus. Ekspeditsioonid likvideeriti ja nende asemele loodi osakonnad, mis jagunesid laudadeks. Sama ukaasiga määratleti kubeneri ja kubermanguvalitsuse pädevuse piirid asjade üle otsustamisel. Kubeneri otsustada olid muu hulgas kõik ametnike teenistusega seotud küsimused alates nende ametisse nimetamisest kuni ametist vabastamise, toetuste määramise ja kohtu alla andmiseni välja.⁵⁰

Kubermanguvalitsuse pädevus küsimuste otsustamisel muutus pidevalt, vastavalt muutus ka selle ametiasutuse struktuur. 1850–1890-ndate aastate jooksul muudeti pidevalt kubermanguvalitsuse struktuuri: 1852. a. likvideeriti saksa ja vene ekspeditsioon ja nende asemele loodi osakonnad, mis jagunesid laudadeks; loodi uued struktuursed allüksused (ajalehelaud ja arvelaud 1852, revisjonilaud 1853, arhiiv 1859), komisjonid (kubermangu vabriku komisjon 1894; talurahvaasjade komisjon 1860–1866, 1893–1917; linnaasjade komisjon 1877–1892) ja komiteed (kubermangu statistiline komitee 1863, metsakaitse komitee 1885). Eraldiseisvad ametiasutused liideti kubermanguvalitsuse struktuuri ja muudeti osakondadeks (aastal 1865 muudeti Eestimaa tervishoiuvalitsus ja Eestimaa kubermangu ehitus- ja teedekomisjon kubermanguvalitsuse osakondadeks; aastal 1868 arvati joonestuskoda kubermanguvalitsuse koosseisu); eraldati olemasolevatest struktuuridest uued ja muudeti need iseseisvateks allüksusteks (aastal 1897 eraldati kubermanguvalitsuse veterinaariaosakond kubermanguvalitsuse tervishoiuosakonnast); muudeti kubermanguvalitsuse allüksuste ametkondlik alluvus (1895 anti vanglad ja kubermangu

⁴⁷ Arhiivijuht I: Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. L. Leppik. Ajalooarhiiv, Tartu, 2003, lk. 20.

⁴⁸ SZ T.II. Izd. 1892 po prod. 1906. SPb, 1913, art. 436, 467.

⁴⁹ SZ T.II. Izd. 1892, po prod. 1906. SPb, 1913, art. 468.

⁵⁰ PSZ II nr. 26269 (13.05.1852).

vanglate komitee justiitsministeeriumile üle); muudeti funktsioonide jaotust laudade vahel (1852, 1853, 1865, 1892); kaotati vanad (assessori ametikoht kaotati 1865, haagikohutuniku ametikoht kaotati 1888) ja loodi uued ametikohad (talurahvaasjade komissari ametikoht 1889, linnapolitsei ametikohad 1880 ja vallapolitsei ametikohad 1888 jms.).⁵¹

Alates 1860-ndatest kasvas siseministeeriumi mõju keskvalitsuse poliitika määramisel ja läbiviimisel nii sisekubermangudes kui ka mittevene ääremadel.⁵² 1876. aastal kaotati Balti kindralkubeneri ametikoht, tema pädevusse kuulunud asjad jaotati siseministeeriumi ja kuberneride vahel.⁵³ Samaaegselt suurenes kubeneri otsustusõigus kubermangu juhtimist puudutavates küsimustes, kubermanguvalitsus muutus sisuliselt täidesaatvaks organiks kubeneri juures, kusjuures selle tähtsus asjaajamist korraldava ametiasutusena isegi kasvas. Sellist asjade seisu saab seletada asjaoluga, et kubermanguvalitsuse asjaajamises mindi kollegiaalselt bürokraatlikule (ühe otsustusõigus) asjaajamisele.⁵⁴

1888. aasta politseireformiga loodi seisusliku politsei asemele Venemaa sisekubermangude eeskujul vallapolitsei ametiasutused eesotsas politseiülematega, mis kuulusid siseministeeriumi süsteemi. Omades seaduse kohaselt „kohtulik-politseilist, korraldavat, täidesaatvat ja sundivat võimu“, teostas kubermanguvalitsus kõrgema administra-

tiiv-politsei ametiasutusena kubermangu kontrolli politsei tegevuse üle, sh. viis läbi juurdlusi politseinike poolt toime pandud ametialaste kuritegude asjus.⁵⁵ Politseiteenistujate arvel suurenes oluliselt Eestimaa kubermanguvalitsuse isikkoosseis – 740 kubermanguvalitsuses ja sellele alluvates siseministeeriumi ametiasutustes töötanud teenistujatest moodustavad politseiteenistujad 240 ehk ühe kolmandiku.⁵⁶

Eestikeelne sõna „ametnik“ ei lange oma tähenduse poolest „tšinovniku“ mõistega kokku. Tšinovniku kohta on olemas erinevaid määratlusi, kuid peamisteks tšinovnikut iseloomustavateks tunnusteks saab pidada ainult kolme: tšinovnikuks võib pidada riigiteenistujat, kes teenis alalisel ametikohal riiklikus ametiasutuses, tal oli klassiauste (*tšin*) teenistusastmete tabeli järgi ja ta sai kroonult palka.⁵⁷ Vene ühiskonnas laialt levinud arusaama järgi peeti tšinovnikuks madala sotsiaalse staatusega kesk- ja madala klassi teenistusastme ametnikke, selle sõna kasutamist kõrgematel ametipostidel seisnud ametnike kohta peeti väärikust alandavaks ja naeruvääristavaks tooniks.⁵⁸

Ametnikkond oli sisemiselt väga ebaühtlane ja diferentseeritud mitmete tunnuste alusel: oli seisuslik, munitsipaalne, riiklik, kiriklik. Riiklik teenistus jagunes sõjaväeteenistuseks või tsiviilteenistuseks – ametkondliku kuuluvuse järgi, funktsionaalselt,

⁵¹ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused, lk. 20–22. Eesti Ajalooarhiivi fondide loend. Koost. M. Loit, J. Hellat. Tartu, 1992; Gosudarstvennost' Rossii. Slovar' -spravočnik. Kniga 1. NII DiAD. Nauka, Moskva, 1996, lk. 298, 301, 310, 318–322.

⁵² V. Nekrasov jt. Organy i vojska MVD. Kratkij istoričeskij očerk. Ob'edinennaja redakcija MVD Rossii, Moskva, 1996, lk. 28.

⁵³ Vt. selle kohta: EAA, f. 30, n. 4, s. 2300.

⁵⁴ N. Eroškin. Istorija gosudarstvennyx učreždenij dorevoljucionnoj Rossii. Izd. 3-e. Vysšaja Škola, Moskva, 1983, lk. 223; B. Mironov. Social'naja istorija Rossii, T. II, lk. 205.

⁵⁵ SZ T.II. Izd. 1892, po prod. 1906. SPb, 1913, art. 467–470.

⁵⁶ Toodud arv ei sisalda kõige madalama astme (nižnie tšiny) politsei teenistujate – kardavoide ja urjadnikute – teenistuslehti. See oli kõige arvukam teenistujate rühm, mis moodustas üle poole kõigist politseiteenistujatest. – T. Karjahärm. Vene Impeerium ja rahvuslus, lk. 158.

⁵⁷ T. Arxipova, M. Rumjanceva, A. Senin. Istorija gosudarstvennoj služby v Rossii. XVIII–XX veka. Učebnoe posobie. Moskva, 1999, lk. 7; F. Brokgaus, I. Efron. Enciklopedičeskij slovar' T.XXXX, SPb, 1900, 440–442. B. Mironov. Social'naja istorija Rossii perioda imperii (XVIII-načalo XX v.). T. II, SPb, Izdatel'stvo „Dmitrij Bulanin“, 2000, lk. 162, 199; P. Zajončkovskij. Pravitel'stvennyj apparat, lk. 3.

⁵⁸ Kasutusel oli sõna *sanovnik*. – I. Golosenko. Načal'stvo. Očerki po istorii rossijskoj sociologii činovničestva konca XIX – načala XX vv. – Žurnal sociologii i social'noj antropologii, 2005, Tom VIII, nr. 1 (30). SPb, 2005, lk. 54.

seisuslikult, koha järgi kubermangu administratsiooni hierarhias, sotsiaalse ja materiaalse seisundi järgi jpmis. Nendest ametnikkonna alaliikidest moodustas siseministeeriumi ametnikkond eriliselt „tüüpilise“ grupi, nii oma arvukuse poolest kui ka ametialaste ülesannete universaalse iseloomu poolest, mis ei nõudnud teenistujatelt mingeid erialaseid teadmisi – need olid korraldavad ja täitvad.⁵⁹

Teenistusastmete tabeli järgi jagunes ametnikkond neljaks grupiks, millele vastas teenistuja vastav seisund ametialases ja sotsiaalses hierarhias: ametnikkonna kõrgemasse gruppi kuulusid I–V klassi ametnikud (pärilik aadel); VI–VIII klassi auastmega ametnikud moodustasid ametnikkonna keskikihi (isiklik ehk teenistuslik aadel); alama kihi moodustasid IX–XIV klassi ametnikud, neid nimetati ka kantsleiametnikeks (isiklikud aukodanikud). Neljanda, n.-õ. klassivälise grupi moodustasid nn. kantsleiteenistujad, kes ei kuulunud teenistusastmete tabelisse. Ühes kantsleiametnikuga moodustasid viimatimainitud kõige arvukama administratsiooniteenistujate grupi.⁶⁰

Esialgne jaotus teenistusastmete tabelis oli ametipõhine, hiljem eraldus auaste ametist ja sai iseseisva tähenduse.⁶¹

Auastmete jaotus teenistusastmete tabelis määras funktsioonide jaotuse kubermangu haldusaparaadis. Esimesse gruppi kuulunud ametnikud täitsid juhtivaid ametiposte kubermanguadministratsioonis (kuberner, viitsekuberner). Teise grupi ametnikud moodustasid administratsiooni tuumiku ning täitsid vahendavat, korraldavat ja suunavat funktsiooni. Siia kuulusid eriülesannetega

ametnikud, nõunikud, sekretärid, arhivaarid ja lauaülemad.⁶² Selle grupi mõju asjade käigule ametiasutustes on tavaliselt uurijate poolt alahinnatud. Lauaülemate mõju riigi-aparaadis oli nii suur, et seda oli sunnitud tunnistama koguni Nikolai I.⁶³ Kolmandasse gruppi kuulusid madalama klassi teenistusastmega kantsleiametnikud (registraatorid, asjaajajad ja nende abilised, pärast 1888. aasta politseireformi tulid madalama astme politseiteenistujad (nn. *niznie tšinõ*) ja politseiosakondade tehniline personal), kes täitsid administratsioonis tehnilist funktsiooni. Neljanda grupi moodustasid kõik ülejäänud koosseisuvälised ja klassivälised teenistujad (palgalised ümberkirjutajad, valvurid, trükojakoja töötajad jne.), kes tegid vähe kvalifitseeritud ja vahetasustatavat tööd.⁶⁴

Ministeeriumide süsteemi rakendamisel 1802. aastal jaotati kõik ametnikud kolmeks oma staatuse poolest mittevõrdseks grupiks: ministeeriumi-, kubermangu- ja kreisiametnikud (*ujezdnõje tšinovniki*). Selline hierarhiline jaotus kehtis kuni 1917. aastani ja määras teenistujatele välja makstavate rahaliste summade määra, nn. *okladõ, podorožnõje, kvartimõje, stolovõje, premyalnõje* jne. Kubermangu allasutustes teeninud ametnikud jäid oma sotsiaalse ja materiaalse seisundi poolest tunduvalt alla ministeeriumis teeninud ametnikele, kuid samas olid eelistatud olukorras võrreldes kreisiametnikega.⁶⁵

1797. aasta koosseisutabeli järgi kuulusid Eestimaa kubermanguvalitsuse koosseisu kuberner, kaks nõunikku, kaks vene ja saksa ekspeditsiooni sekretäri ja määratlemata kantsleiteenistujate arv (kantslele tarbeks oli ette nähtud 7000 rubla aastas).⁶⁶ Asjaajamise

⁵⁹ I. Golosenko. Načal'stvo. Očerki po istorii rossijskoj sociologii činovničestva, lk. 60, 75.

⁶⁰ Umbes 2/3 kõigest administratsiooni teenistujatest. – T. Karjahärm. Vene impeerium ja rahvuslus, lk. 158; B. Mironov. Social'naja istorija Rossii, T.II, lk. 206–207.

⁶¹ P. Zajončkovskij. Pravitel'stvennyj apparat, lk. 26; B. Mironov. Social'naja istorija Rossii, T.II, lk. 206–207.

⁶² T. Koselčuk. Činovničestvo Tobol'skoj gubernii vo vtoroj polovine XIX – načale XX veka kak social'nyj sloj. Diss. na sois. step. kand. ist. nauk. Kurganskij gosudarstvennyj universitet, Kurgan, 2002, lk. 6–7.

⁶³ Peetakse silmas Nikolai I fraasi: „Venemaad valitsevad lauaülemad!“, mida ta ütles, kui sai teada lauaülemate kontrollimatusest. – Vt. samuti: A. Presnjakov. Rossijskie samoderžcy. Moskva, 1990, lk. 294.

⁶⁴ F. Brokgaus, I. Efron. Ėnciklopedičeskij slovar'. T. XIX, SPb, 1895, lk. 343–344.

⁶⁵ I. Golosenko. Načal'stvo. Očerki po istorii rossijskoj sociologii činovničestva, lk. 74–75.

⁶⁶ Štaty Ėstljandskoj gubernii sostavlennoj iz četyrex ujezdov Garrienskogo, Virljandskogo, Ervenskogo i Vikskogo. SPb, 1797.

mahu suurenemisega Eestimaa kubermangu allasutustes kasvas pidevalt nõudlus ametnike kvaliteedi ja arvu suhtes, diferentseerus ametikohtade struktuur. Ametite koosseis suurenes 1820-ndate–1830-ndate jooksul ning oli fikseeritud 1852., 1865. ja 1876. a. seaduste juurde lisatud koosseisutabelites. Koosseisutabelite võrdlus näitab, et klassiastmega ametnike arv kubermanguadministratsioonis 19. sajandi teisel poolel isegi kahanes, samas kui klassiväliste teenistujate arv näitas pidevalt kasvutendentsi (vt. kantseliteenistujate kohta allpool).⁶⁷ Ilmselt oli see seotud asjaajamise moderniseerimise ja rahaliste vahendite kokkuhoiuga. 1876. aastal muudetud kubermanguasutuste koosseisutabel jäi Eestimaa kubermangu kehtima kuni 1917. aastani.

Isikutoimikute kogum Eestimaa kubermanguvalitsuse fondis (nimistu nr. 13)

Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiivifond (nimistu nr. 13) sisaldab 901 isikutoimikut (*lišnõje dela*) kubermanguvalitsuse ja Eestimaa kubernerite kantselid⁶⁸, samuti kubermanguvalitsuse struktuursetes allüksustes teeninud ametnike ja teenistujate kohta, v. a. meditsiini- ja veterinaarosakond: Eestimaa kubermangu ehituse ja maamõõdu osakonnad, kubermangu hoolekande kolleegium (osaliselt esindatud), kubermangukomiteede ja komisjonide koosseisulised teenistujad, Tallinna linna ja maakondlike politseivalitsuste ja vanglasutuste ametnikud, v. a. madala astme politseiteenistujad – kardavid ja urjadnikud.

Eestimaa kubermangu ametiasutuste arhiivifondid sisaldavad suuremal hulgal materjale isikkoosseisu kohta: kubermanguvalitsuse meditsiiniosakonna arhiivifond (EAA,

f. 31 – 946 toimikut), Eestimaa Kroonupalati arhiivifond (EAA, f. 178 – 1031 toimikut), Eestimaa Kontrollkoja arhiivifond (EAA, f. 211 – 63 toimikut). Maakondade politseivalitsustest sisaldub kõige rohkem isikutoimikuid Virumaa politseivalitsuse arhiivifondis (EAA, f. 56 – 54 toimikut). Isikutoimikuid leidub ka Liivimaa kubermangu ametiasutuste arhiivifondides, mida käesolevas artiklis ei käsitleta.

Isikutoimikute tiitellehel on reeglina märgitud seda koostanud allüksuse nimetus, tavaliselt on tegemist 1. või 4. lausa koostatud toimikutega. Sellist asjade seisu saab seletada sellega, et kubermanguvalitsuse ja tema allasutuste isikkoosseisu teenistuslehtede ja isikutoimikute pidamisega tegeles alates 1852. a. 1. laud, mis tegutses Eestimaa kubermanguvalitsuse kantselid I osakonna koosseisus.⁶⁹ Alates 1892. aastast viidi isikutoimikute pidamine 2. osakonna 4. lauda üle.⁷⁰

1. ja 4. laua toimikute seas võib kohata mõndagi administratsiooni kõrgema ametikandja isikutoimikut. Näiteks 1. laua toimikute seast on õnnestunud leida eriülesannetes ametniku, juristi ja etnograafiateadlase, väljapaistva kohaliku vene seltskondliku elu tegelase, kes tuntud oma slavofiilsete vaadete poolest, Mihhail Harusini (EAA, f. 30, n. 4, s. 3635) ning hilisema Vene impeeriumi silmapaistva riigi- ja ühiskondliku elu tegelase, paremmonarhistlike organisatsioonide aktiivse tegelase, kubermanguvalitsuse nõuniku Aleksei Širinski-Šihmatovi (EAA, f. 30, n. 4, s. 3386) isiklikud toimikud. Eestimaa viitsekuberner Aleksandr Vasilevski ametist vabastamise toimikust (EAA, f. 30, n. 4, s. 4380) on leitud tema järeltulija viitsekubernerite ametipostil Anatoli Tšajkovski, helilooja Pjotr Tšaikovski venna isikutoimik.

Reeglina sisaldas iga isikutoimik teenis-

⁶⁷ 1852. a. oli Eestimaa kubermanguvalitsuses 49 klassi aastmega ametnikku, 1865 – 37, 1876 – 36, kubernerite kantselid vastavalt – 13, 8, 8. – EAA, f. 30, n. 3, s. 107; EAA, f. 30, n. 7, s. 2054; EAA, f. 30, n. 3, s. 924, lehed nummerdamata.

⁶⁸ Kubernerite kantselid arhiivifondis (EAA, f. 29) oma isikutoimikute kogu puudub. Kantselid ametnike toimikud on viidud kubermanguvalitsuse teenistujatele kuuluvate isikutoimikutega kokku. Kubernerite kantselid toimikute seast on erandina siiski õnnestunud leida kubernerite M. Galkini (EAA, f. 29, n. 2, s. 145) ja M. Šahhovskoi-Glebov-Strešnevi (EAA, f. 29, n. 2, s. 316) isikutoimikud.

⁶⁹ EAA, f. 30, n. 3, s. 437, l. 19.

⁷⁰ EAA, f. 30, n. 3, s. 1004; EAA, f. 30, n. 4, s. 4597.

tuja üht või mitut teenistuslehte eri aastatest. Eraldi teenistuslehti võib samuti kohata, aga harva ning peamiselt kirjavahetuses ametnike teenistuslase liikumise kohta.⁷¹

Alates 1807. a. kuni 1859. a. kubermanguvalitsuses kehtinud praktika kohaselt köideti iga-aastaselt ühte toimikusse kokku kõigi kubermanguvalitsuse ja selle allasutuste teenistujate ja ametnike individuaalsed teenistuslehed.⁷² Sel viisil köidetud teenistuslehed olid mugavad nii transportimiseks kui ka töötlemiseks Peterburi keskametiasutustes.

1860-ndate aastate teisel poolel tuli selle asemele isikutoimikute koostamise praktika. Peale teenistuskirja köideti toimikusse ametniku isiklikke andmeid sisaldavaid dokumente ning tema kohta teenistusaja jooksul kogunenud õige mitmekesise sisuga andmeid. Teenistuse lõpuks kujunes mõnelgi ametnikul üsna muljetavaldava paksusega toimik (200 ja rohkem lehte).

Isikutoimikusse olid köidetud: õppeasutuste atestaadid ja kirikust välja antud meetrikatunnistused sünni ja abielu kohta, ametniku isa teenistusleht (kui isa oli teeninud sõjaväes või oli tsiviilteenistuse ametnik), ametniku aadliseisust või muud seisuslikku kuuluvust tõendavad dokumendid, tõendid isiku maksukogukonnast vabastamise lubamise kohta, teenistuslase ülesannete loetelu, kirjavahetus tema ametissenimetamise, ametist vallandamise ja teise ametiasutusse üleviimise kohta, isikliku sisuga ametnike omavaheline kirjavahetus (leidub väga harva, aga seda suurem on selle väärtus), autasustamiseks esitamise või auastmes ülendamisega seotud kirjavahetus, lühendatud teenistuskirjad, politseist saadud tõendused ametniku poliitiliste vaadete kohta, ametniku vandeandmisleht, teateid ametniku poolt toime pandud ametialaste rikkumiste ja kuritegude kohta koos märkega karistumäära kohta (väga harva), kirjavahe-

tus isiku puhkusele lubamise asjus, ametniku haiguse ja arstliku ülevaatuse kirjeldus, surmatunnistused, kirjavahetus surnud ametniku lesele toetuse ja pensioni määramise kohta, kubeneri nimele koostatud taotlused rahalise toetuse saamiseks seoses ametniku pere rahalise kitsikusega jms.

Kui teenistusleht sisaldab ainult ametliku sisuga andmeid, siis isikutoimik võimaldab heita pilgu ametniku argiellu, mis jäi tavaliselt tema teenistusliku tegevuse varju. Isiklikes toimikutes sisaldub vahel väga huvitavat informatsiooni, mis pakub rikkalikult uurimisainet biograafiliste, genealoogiliste ja sotsiaal-antropoloogiliste uurimiste jaoks. Mõnikord võib sealt leida lausa anekdootlike juhtumite kirjeldusi, mis olid seotud näiteks mõnede sotsiaalsest alamkihist pärinenud isikute väsimatu püüdlusega saada heale järjele.

Nii saab meile juba tuttava Harjumaa politseiülema nooremabi õukonnanõunik Karl Valdeni isikutoimikust leida kubeneri nimele kirjutatud abikaasa Ida Valdeni palvekirja, kus ta teatab, et on hiljuti oma mehe nimele saabunud kirjadest teada saanud, et mees laseb ennast nüüd nimetada von Waldeniks. See asjaolu pani naist eeldama, nagu oleks tema mees mingil arusaamatul viisil saanud endale aadlitiitli ja on sellega kantud kohaliku aadli matrikliraamatusse. Kuna mees hoidus jonnakalt oma naisele selle kohta vajalikke seletusi andmast, pöördus naine kubeneri poole palvega teatada, kas see informatsioon vastab tõele või mitte ja kas tema, Ida Valden, saab kasutada oma mehe tiitlit. Hämmastust tekitas naises aga asjaolu, et tema teada pärines ta mees Karl Valden „Reveli kojamehe perest, kes on Harju maakonna, Nehatu valla, Maardu mõisa talupoeg, nimega Jaan Rimmelgas“.⁷³

Saanud kubermanguvalitsusest vastuse, et olemasolevate andmete kohaselt on tema

⁷¹ Vältimaks arusaamatusi, peab märkima, et käesolevas artiklis toodud arvandmed põhinevad kubermanguvalitsuse arhiivifondis leiduvatel isikutoimikutel, mitte teenistuslehtedel. Seda on tehtud eeldusel, et igas isikutoimikus on vähemalt üks teenistusleht.

⁷² Kokkuköidetud teenistuslehed on koondatud erigruppi ega kuulu isikutoimikute kogumisse (EAA, f. 30, n. 13. ss. 90–914; EAA, f. 29, n. 8, s. 79).

⁷³ Originaalis: „sõn Revel´skogo dvornika, proishodjaščego iz krest´jan myzy Maard Neggatskoj volosti Revel´skago ujezda, po familii Jan Rimmelkas“. – EAA, f. 30, n. 13, s. 97, l. 100.

mehe tegelik perekonnanimi Valden, pöördus naine kuberneriga poole palvega sundida tema meest nimetama ennast mitte von Waldeniks, vaid Valdeniks. Erilist nõrdimust kutsus naise esile naabrite pidev pilkamine tema mehe „argliku edevuse“ üle ning tema enda üle, kusjuures nad nimetasid naist nii „von Waldeniks“ kui ka „paruniproua R Emmelgaks“.⁷⁴

Üksikutest isikutoimikutest võetud iseloomulikud näited võivad olla heaks illustatsiooniks mõne üldisema tendentsi näitamisel, mis on tuvastatud suurte teenistuslehtede komplektide uurimisel.

Ühes sellega on isikutoimikutel terve rida puudusi, mis takistavad mõneti uurimistööd nendega. Need puudused on seotud peamiselt dokumentide köitmisel tehtud vigadega või praktiliste kaalutlustega (asjaajamise lihtsustamise mõttes). Loetlen need:

1. Mõnest toimikust puudub teenistusleht, on olemas ainult käskkirjad ametisse määramise kohta ja muu vähehuvitav kirjavahetus.⁷⁵
2. Isikutoimik sisaldab hoopis teise ametniku teenistuslehte ja dokumente.⁷⁶
3. Toimiku alustamise ja lõpetamise tähtajad ei lange teenistuslehes toodud andmetega kokku ega sisalda andmeid isiku ametist vabastamise ja järgneva teenistuskoha kohta.⁷⁷
4. Ühes isikutoimikus leiduvad kahe ametniku teenistuslehed⁷⁸ või, vastupidi, on olemas kaks isikutoimikut ühe ja sama ametniku kohta.⁷⁹

Ametnikkonna arvestuse teised vormid

Kubermangu administratsiooni kaadri koosseisu kohta ei ole kubermanguvalitsuse arhiivifondist statistilisi andmeid õnnestunud leida. Samasse fondi ladestus küllaltki palju arvestusdokumentatsiooni, mis oli koostatud nii vastuseks Peterburist tulnud päringutele kui ka kubermangu administratsiooni sisetarbeks.⁸⁰ Need on: „Andmed Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnike kohta“, mida saadeti iga-aastaselt Senati heeroldiametisse aadressikalendrite koostamiseks⁸¹; „Aruanded (vedomosti) Eestimaa kubermangus siseministeeriumi ametkonna teenistujate arvu kohta, kes kasutavad tegeliku riigiteenistuse õigusi“, mida koostati ametkondliku väljaande jaoks⁸²; „Teated teenistujate isikkoosseisu kohta“ (eraldi kubermanguvalitsuse ja kuberneriga kantselei jaoks); „Teated Eestimaa kubermangus siseministeeriumi ametkonnas teenistuses olevate esimeste 4. klassijärgu auastmetega ametnike kohta“, mis olid mõeldud ametkondliku väljaande jaoks.⁸³

Pärast seda saadeti siseministeeriumisse iga-aastaselt „Andmed auastmes ülendamiseks esitatavate ametnike kohta“ ja „Andmed aumärkidega autasustamiseks esitatavate ametnike kohta“. Ametnike teenistusala liikumise registreerimiseks peeti kubermanguvalitsuses nn. „nõõriraamatuid“ (vene k. *šnurovõje knigi*), mis kandsid ametlikku nimetust „Raamatud teadete üleskirjutami-

⁷⁴ EAA, f. 30, n. 13, s. 97, l. 102.

⁷⁵ Asjaajaja Ludvig Andersoni (EAA, f. 30, n. 13, s. 20) ja kantseleiteenistuja Nikolai Poska (EAA, f. 30, n. 13, s. 612) isikutoimikud.

⁷⁶ Vt. nt.: EAA, f. 30, n. 13-, s. 87. Kubermanguvalitsuse asjaajaja Emeljan Budrevitši isikutoimik sisaldab Tallinna linna politseivalitsuse pristavi Buksgevdeni teenistuslehte.

⁷⁷ Vt. nt. kubermanguvalitsuse nõunik Aleksei Rogovitši isikutoimikut (EAA, f. 30, n. 13, s. 658), kuhu ei ole märgitud teenistusest vabastamise kuupäeva ega uue teenistuskoha asukohta – alates 1891 oli ta Samaara viitsekuberneriga ametikohal. Vt. A. Rogovitši kohta lähemalt: https://ru.wikipedia.org/wiki/Rogovič_Aleksei_Petrovič

⁷⁸ Kubermanguvalitsuse nõunik Vassili Duntsovi isiklikku toimikut ei ole õnnestunud leida, tema teenistusleht oli aga asunud tema poja talurahvakomissar Jakov Duntsovi isiklikus toimikus (EAA, f. 30, n. 13, s. 325).

⁷⁹ Vt. nt. Eestimaa viitsekuberneriga A. Vasilevski isiklikku toimikut (EAA, f. 30, n. 13, s. 100–101).

⁸⁰ Kokku on tuvastatud 56 toimikut aastatest 1868–1900.

⁸¹ Vt. nt.: EAA, f. 30, n. 4, ss. 2525, 9434.

⁸² Vt. nt.: EAA, f. 29, n. 2, s. 3533; EAA, f. 30, n. 4, s. 101. Nende aruannete põhjal koostati Peterburis ametkondlikku trükitud väljaannet „Spisok lic, sluzžaščix po vedomstvu Ministerstva Vnutrennix Del v gubernijax, oblastjax i gradonačalstvax“.

⁸³ Vt. nt.: EAA, f. 30, n. 4, s. 2574, 2657.

seks kubermanguvalitsuse ja sellele alluvate ametiasutuste ametnike teenistuse kohta.⁸⁴

Kubermanguvalitsuse arhiivifondis leidub vastuseks siseministeeriumi üksikutele päringutele koostatud toimikuid, peamiselt ametnike haridustaseme ja kubermangu siseministeeriumi ametkonna allasutustes teenivate sõjateenistuse ohvitseride kohta.⁸⁵

Erilist väärtust kujutavad kubermanguvalitsuse arvepidamislauas leiduvad nn. ette nõutavad aruanded (vene k. *trebovatelnõje vedomosti*) ametnikele ja alama astme teenistujatele välja makstavate palkade suuruse kohta, kust leiab väärtuslikke andmeid ametnike palgamäära ja tegeliku arvulise koosseisu kohta aastatel 1869–1900.⁸⁶

Dokumentide säilitatuse määr on üsnagi erinev. Kontrollimist võimaldav, mitmekeelse arvestusdokumentatsiooniga on kaetud aastad 1875–1895. Kõigist ülalmainitud arvestusdokumentatsiooni liikidest erinevad teenistuslehed nendes sisalduvate andmete täielikkuse poolest. Ülejäänud arvestusdokumendid ainult täiendasid neid, fikseerides muutusi ametnike nii arvulises kui ka isikulises koosseisus teatava aja tagant.

Otsustades meie ajani säilinud dokumentatsioonis sisalduvate andmete iseloomu järgi, kuulus statistika pidamise ja selle alusel otsuste tegemise eesõigus Peterburi keskastutustele. Kubermangu ametiasutuste roll seines üksnes teadete kogumises ja selle alusel esialgse arvestuse pidamises ilma selle statistilise töötlemiseta.

Süsteemse lähenemise puudumisest isikooseisu arvestamisel annab tunnistust ka arhiivinimistu nr. 13 struktuur. Mingit erisugust leiuaparaati arhiivifondis säilitatavate teenistuslehtede kohta pabernimistu kõrval ei ole: isikutoimikud on pandud kokku alfa beetilises järjekorras, arvestamata mingisugusti kronoloogilist järjestust, ametiasutuse sisemist struktuuri või teenistuja ametialast

seisu. Kõigi olemasolevate tunnuste järgi otsustades kujunes isiklike toimikute kogum kubermanguvalitsuse arhiivifondis suurel määral stiihiliselt, n.-õ. loomulikul viisil ega olnud süsteemse kogumise tulemus.

Selline printsip on mugav infootsingu lihtsustamiseks ja konkreetse toimiku ülesleidmiseks, kuni dokumendid ei ole veel dokumendiringlusest lõplikult väljunud. Olles aga kantud arhiivinimistusse, raskendab see oluliselt uurija tegevust, kes kavatseb kasutada seda allikat kubermanguadministratsiooni ametnikkonna sotsiaalse struktuuri süsteemse ülevaate koostamiseks. Näiteks 1870-ndate aastate keskpaiku teeninud viitsekuberneri isiklik toimik asub 1915. aastal politseivalitsuses teeninud kantseleitöötaja isiklikus toimikus. Üks Vene allikaõpetuse ja statistikateaduse rajajaid Dmitri Žuravski märkis 1837. aastal niisuguste episoodidega seoses järgmist: „sellesuguste teadete kasulikkus ja vajalikkus ei olnud lõpetatud toimikute arhiivide asutamise juures ette nähtud [– – –] toimikud asetsevad alfabeetilises järjekorras järjestatuna teatiste koostamiseks, aga mitte teaduslike uurimuste tarbeks.“⁸⁷

Isikutoimikute süstematiseerimine kronoloogiliselt ja ametkondliku kuuluvuse järgi

Vaid osaliselt süstematiseeritud isikutoimikute kogumi kompleksne analüüs teeb võimalikuks selle süstematiseerimise ja säilinud valimi representatiivsuse määra hindamise. Proovigem järgnevalt süstematiseerida isikutoimikud nii kronoloogiliselt kui ka ametkondliku kuuluvuse järgi. Isiklike toimikute kogu hõlmab ajaperioodi 1798–1917. Isikutoimikute jagunemine perioodide kaupa: vt. joonis 1.

1798.–1864. aasta kohta on üsna vähe isikutoimikuid – 26 901 hulgast ehk 2,8%.

⁸⁴ Vene k.: „Knigi dlja zapisej svedenij o službe činovnikov gubernskogo pravlenija i podvedomstvennyx emu učreždenij“. SZ T. II Ustav o službe po opredeleniju ot pravitel'stva. SPb, 1896, märkus art. 802 juurde; Kubermanguvalitsuse fondis on nõõriraamatud koondatud eraldi gruppi: EAA, f. 30, n. 13, s. 915–938.

⁸⁵ Vt. nt. EAA, f. 30, n. 4, s. 1992, 2192, 2616.

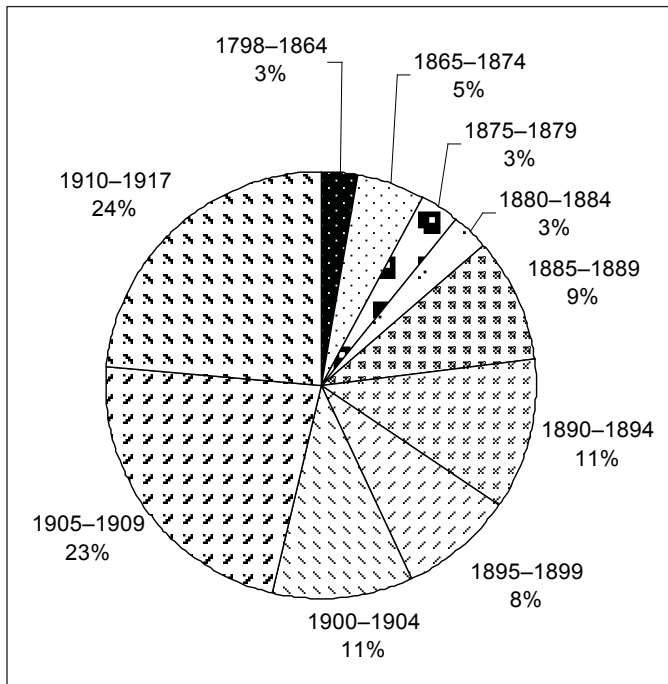
⁸⁶ EAA, f. 30, n. 3, s. 2190–2237.

⁸⁷ B. Litvak. Očerki istočnikovedenija massovoj dokumentacii, lk. 232.

Perioodil alates aastast 1865, mil algas toimikute korrastatud pidamine ja kogumine, kuni aastani 1874 on toimikute arv kasvanud 44 võrra (5%). Järgnev kümneaastane periood (1875–1884) tõi veel 54 toimikut ehk 6% juurde. Tähelepanu pälvivad kaks peamist isikutoimikute arvu intensiivse kasvu perioodi: rohkem kui kolmekordne kasv aastatel 1885–1894 (kuberner vürst Sergei Šahhovskoi ametis viibimise aeg, administratiivsete ümberkorralduste, sh. politseireformi aeg) – 188 toimikut ehk 21% ning periood 1905–1917 – 417 toimikut ehk 47%.

Uute töökohtade tekkimine halduslike ümberkorralduste (eelkõige 1888. a. politseireform) tõttu ei olnud nähtavasti ainsaks teenistujate isikutoimikute arvu suurenemise põhjuseks. Mitte vähemal määral võis seda mõjutada ka madalama astme sh. ka

koosseisuväliste teenistujate arvu suurenemine. Peab arvestama, et 1865. a. ajutiste reeglitega kehtestatud kubermanguvalitsuse koosseisutabelid jäid pärast viimast korrigeerimist (vähendamise suunas) 1876. a.⁸⁸ kuni aastani 1917 praktiliselt muutmata. See tähendab, et aastal 1900 oli kubermanguvalitsuse sama suur hulk koosseisulisi teenistujaid kui tema eelkäijal samal ametipositiil aastal 1878, samas kui asjaajamise maht oli selle ajaga suurenenud mitmekordselt. See ajendas kubernere tööle võtma rohkem nii koosseisulisi kui ka koosseisuväliseid madalapalgalisi teenistujaid. Sellega seoses vajab mainimist ka asjaolu, et perioodile 1905–1917 langeb eestlaste arvu järsk suurenemine: nimetatud perioodi 215 ehk 38,2% toimikutest on eestikeelse nime ja perekonnanimega teenistujate kohta.

Joonis 1. Eestimaa kubermanguvalitsuse ja selle allasutuste teenistujate isikutoimikute jagunemine perioodide kaupa.

Allikas: EAA, f. 30, n. 13, s. 1–901.

⁸⁸ Eestimaa kubermanguvalitsuse põhikoosseisu arv oli 1876. aastaks, võrreldes 1865. aastaga, vähenenud 6 inimese võrra (32 kuni 26), samas kui kubermanguvalitsuse kantselei arvuline koosseis jäi endiseks. Vt. lähemalt: PSZ II, T. 40, nr. 42180. Keisri poolt 8. juulil 1865 kinnitatud ajutised reeglid siseministeeriumi ametkonna kubermanguvalitsuse ümberkorraldamise kohta 27 kubermangus ja Bessaraabias; EAA, f. 30, n. 3, s. 924, l. 2–3. Toimik kubermanguvalitsuse ja kubermanguvalitsuse kantselei teenistujate uue koosseisutabeli ja palgamäärade kehtestamise kohta alates 1. juulist 1876. a.

Eestlaste arvu suurenemist võinuks samuti mõjutada 5. oktoobri 1906. a. ukaasi ilmumine, mis andis kõigile Venemaa alamatele (peale *inorodtsõ*) õiguse riiklikku teenistusse astuda, vaatamata nende seisuslikule kuuluvusele.⁸⁹

Kui välja arvata periood 1798–1864, selle fragmentaarsuse pärast, saab isikutoimikud jagada kaheks suureks, toimikute arvu järgi umbes võrdse suurusega perioodiks,

1865–1904 ja 1905–1917. Kronoloogiliselt vastavad need kaks perioodi Vene impeeriumi võimuaparaadi moderniseerimise ja unifitseerimise ajastule, stagnatsiooni ilmingutega selle lõpus (1865–1904) ja post-revolutsioonilisele sisemiste kriisinähtuste tugevnemise ajajärgule (1905–1917). Isikutoimikute jagunemine teenistujate ametkondliku kuuluvuse järgi näeb välja selline (vt. tabel 1).

Tabel 1. Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiivifondis nimistus nr. 13 leiduvate teenistujate isikutoimikute jagunemine ametkondliku kuuluvuse järgi.

	Siseministeerium (admin. ja politsei)	Post-telegraaf ja vanglad*	Justiitsministeeriumi kohtuasutused	Rahandusministeeriumi rahandus- ja maksuasutused	Kontrollkoda	Teised (raudteeametnikud, arstid, masinakirjutajad, sadama järelevaatajad, teadmata)
Isiklike toimikute arv	740	59	21	49	8	28
% (901 hulgast)	82,1%	6,5%	2,3%	5,3%	0,8%	3%

Allikas: EAA, f. 30, n. 13, s. 1–901

*Alates 1802. aastast kuni 1895. aastani allusid vanglad siseministeeriumile, alates 1895. aastast viidi need üle justiitsministeeriumi alluvusse.⁹⁰

Tabelist on näha, et isikutoimikute ülekaalukas osa (740 ehk 82,1%) kuulub siseministeeriumi ametiasutustes (administratsioon ja politsei) teeninud ametnikele. Eraldi on toodud välja 6 posti-telegraafi ja 53 vanglaametnikku, pidades silmas posti-telegraafi ametnike isikutoimikute juhuslikku (fragmentaarset) esindatust ja vanglaametnike ametkondliku kuuluvuse vahetamist. Teiste keskministeeriumide ja ametkondade ametnike isikutoimikute osakaal on suhteliselt väike: rahandusministeeriumi ametnike 49 toimikut ehk 5,3% ja justiitsministeeriumi kohtuasutustes teeninud ametnike 21 toimikut ehk 2,3%.

Teiste ametkondade teenistujate isikutoimikute asumine kubermanguvalitsuse arhiivifondis on nimetatud fondi üks iseloomulikke jooni ja seletub mitte niivõrd vigadega pädevate ametnike töös, kuivõrd Balti kubermangudes kehtinud madalamatest seisustest pärit ametnike tegelikus riigiteenistuses kinnitamise korra teatava eripäraga. Tsiviilteenistuse statuudi (*Ustav o službe graždanskoj*) artikli nr 37 kohaselt kinnitas Balti kubermangudes kuberner maksualusest seisusest (*podatnoe sostojanie*) pärit isikuid tegelikku riigiteenistusse teatud tingimustel: maksukogukonnast vallandamise (vabastamise) loa olemasolu, vähemalt kreisikooli tasemel õppeasutuse

⁸⁹ SZ T.III Ustav o službe po opredeleniju ot pravitel'stva. (Izdanie 1896 g. po prodolženiju 1906 g.), märkus art. 3 juurde. *Inorodtsõ* ehk muulaste staatus hõlmas kõiki Siberis, Venemaa mandri põhjaosas, Kaukaasias elavaid väikesi nomaadirahvaid ja hõimusi, samuti kalmõkke ja juute. Vt.: B. Mironov. Social'naja istorija Rossii perioda imperii (XVIII – načalo XX vv.). T. 1. S.-Peterburg, 2000, lk. 32.

⁹⁰ V. Nekrasov jt. Organy i vojska MVD, lk. 131.

lõpetamine ja kolmeaastase katseajaga teenistus. Kubermanguvalitsuses vormistatud resolutsioon kantseleiteenistuja ametisse kinnitamise kohta esitati nõusoleku saamiseks kubernerile. Saanud viimaselt nõusoleku, saadeti resolutsioon täitmiseks kubermanguvalitsusele tagasi.⁹¹

Siseministeeriumi teenistujatele kuuluvate isiklike toimikute suur osakaal (799 ehk 88,6%) kubermanguvalitsuse arhiivifondis annab meile õiguse rääkida antud valimi üsna suurest sisemise ühtluse määrast.

Isikutoimikute representatiivsusest

Eraldi huvi pakub küsimus kubermanguvalitsuse arhiivifondis leiduvate isikutoimikute representatiivsuse kohta. See küsimus on tõepoolest tähtis, kui arvestada, et meie ajani säilinud isikutoimikud (nimistus nr. 13) on vaid üks osa kunagi eksisteerinud allikate kogumist ehk teisisõnu kujutavad endast nn. loomulikku valimit kunagisest täielikumast peakogumist.

Representatiivsuse all mõistetakse tavaliselt üksikute andmete omadust õigesti ja ühtlaselt peegeldada objekti tervikuna. Oluline on teha kindlaks, kuid võrd esindavad olemasolevad andmed mitte juhuslikke momente, vaid uuritava objekti üldist struktuuri ja püsioadusi. Representatiivsuse määratlemine seisneks meie juhul olemasoleva ehk loomuliku valimi kõrvutamises kubermanguvalitsuse ametnike üldarvuga ja vastava protsendi arvutamises.⁹²

Teha traditsiooniliste meetoditega kindlaks nimistus nr. 13 leiduvate isikutoimikute esinduslikkust on üsna komplitseeritud ülesanne, sest üldistatud andmeid kubermangu

administratsioonis teeninud ametnike kohta pole õnnestunud leida.

Isikutoimikute representatiivsuse määra kindlakstegemise teiseks võimaluseks on kubermangu administratsiooni kaadrikoosseisu arvu määratlemine ühe või teise aasta puhul. Teateid teenistujate arvulise ja isikulise koosseisu kohta sisaldavad „Aruanded (*Vedomosti*) siseministeeriumi teenistujate arvulise koosseisu kohta Eestimaa kubermangus“, nn. *pamjatnõje knižki* ehk aadresskalendrid ja „Teated aadresskalendrite jaoks“ (*Svedenija dlja adres-kalendarej*).⁹³

Probleemiks on see, et mõlemal allikal on oma tugevad ja nõrgad küljed ning ükski neist ei sisalda täielikku informatsiooni arvulise ega isikkoosseisu kohta: aadresskalendrites (*pamjatnõje knižki*) on toodud teenistujate nimekirjad ametkondade, allüksuste ja ametite järgi, kuid nendes sisalduvate andmete täielikkus on täpselt määratlemata ja küsitav. Kuigi siseministeeriumi aruanded teenistujate arvulise koosseisu kohta on väga üksikasjalikud, ei saa nende alusel ikkagi tuvastada konkreetse teenistuja teenistuslehe olemasolu kubermanguvalitsuse arhiivifondis.

Representatiivsuse astme määratlemise optimaalseks variandiks oleks, esiteks, aadresskalendrites („Teades aadresskalendrite jaoks“) sisalduvate andmete esinduslikkuse määratlemine, teiseks, konkreetsete teenistujate isikutoimikute kindlakstegemine aadresskalendrites toodud kubermanguvalitsuse kaadrikoosseisu andmete alusel ning nimistus nr. 13 sisalduvate isikutoimikute arvu kõrvutamine siseministeeriumi aruannetes toodud kubermanguvalitsuse koosseisuliste teenistujate arvuga; kolmandaks, koosseisuväliste teenistujate arvu kindlakstegemine ning nimistus nr. 13 leiduvate kantselei- ja alama

⁹¹ SZ T.III Ustav o Službe graždanskoj po opredeleniju ot Pravitel'stva, izd. 1896, SPb, 1913, art. 36; Siseministri instruksioon 08.06.1865 kubermanguvalitsuste ümberkorraldamise ajutiste reeglite juurde, punktid 28–29. – EAA, f. 30, n. 3, s. 881, nummerdamata lehed.

⁹² A. Tartakovskij. Nekotorye aspekty problemy dokazatel'nosti v istočnikovovedenii, lk. 63–64.

⁹³ Aadresskalendrite koostamine ja väljaandmine oli kubermangu statistikakomitee ülesanne. Kubermangudes ilmunud mälestusraamatud meenutasid oma struktuuri poolest Peterburis ilmunud aadressraamatuid, erinedes nendest vaid suurema täpsuse poolest. Peterburi Teaduste Akadeemias trükitud aadressraamatud hakkasid juba oma väljaandmise algusest, 1865. aastast peale täitma ametnikkonna arvestuse funktsiooni. – I. Danilevskij, V. Kabanov jt. Istočnikovovedenie: teorija, istorija, metod, lk. 403.

astme teenistujatele kuuluvate isikutoimikute arvu täpsem määratlemine.

Nimetatud eesmärgi täitmiseks valisin välja aastad 1877, 1887 ja 1893 ning ette võe-

tud aadresskalendrites sisalduvate andmete kõrvutamise siseministeeriumi aruannete ja nimistu nr. 13 isikutoimikutega. Allikate töötlemise tulemused on toodud tabelis 2.

Tabel 2. Siseministeeriumi aruannetes ja aadresskalendrites toodud kubermangu ametiasutuste teenistujate arvilise koosseisu võrdlus nimistus nr. 13 leiduvate isikutoimikute arvuga.

Aasta	Ametite ja asutuste nimetused (lühendatult)	Aruanded Eestimaa kubermangus teenivate siseministeeriumi teenistujate arvu kohta		Aadress-kalendrid Teated aadress-kalendrite jaoks (1877. a. eest)		Isikutoimikud Nim. nr. 13
		Koosseisulised teenistujad	Koosseisuvälised kantseleitteenistujad	Koosseisulised teenistujad	Koosseisuvälised kantseleitteenistujad*	% koosseisust (aruanded sisemin. teenistujate arvu kohta)
1877	Kub./vkub.	2	-	2	-	2 (100%)
	EKK	10	-	8	2	6 (60%)
	EKV	34	2	19	-	29 (85%)
1887	Kub./vkub.	2	-	2	-	2 (100%)
	EKK	10	2	7	1	8 (80%)
	EKV	31	7	29	-	27 (87%)
1893	Kub./vkub.	2	-	2	-	2 (100%)
	EKK	5	5	5	2	5 (100%)
	EKV	34	8	28	-	32 (94%)

* Koosseisuvälised ametnikud eriülesannete jaoks kubermangu juures sisse arvatud.

Tabel koostatud: 1877. a.: EAA, f. 30, n. 4, s. 2369, 2435, 2456; EAA f. 29, n. 2, s. 4549; 1887. a.: EAA, f. 29, n. 2, s. 2499; Pamjatnaja knižka Ėstljandskoj gubernii. Ėstljandskaja gubernskaja tipografija, Revel, 1887; 1893. a.: EAA, f. 30, n. 7, s. 2575, 2726. Pamjatnaja knižka Ėstljandskoj gubernii. Ėstljandskaja gubernskaja tipografija, Revel, 1893.

Lühendid: Kub./vkub. – kuberner ja viitsekuberner, EKK – Eestimaa kubermangu kantselei, EKV – Eestimaa kubermanguvalitsus.

Tabelist on näha, et siseministeeriumi aruannetes on koosseisuliste teenistujate kõrvale märgitud ka koosseisuväliseid kantseleitteenistujaid. Aadresskalendrites on eelistatult arvestatud koosseisulisi teenistujaid (austmega ja ilma). Koosseisuväliseid austmega teenistujaid on samuti arvestatud, nagu näiteks eriülesannetega ametnikke kubermangu juures, samas ilma austmeta koosseisuväliseid kantseleitöötajaid ei ole üldse arvesta-

tud. Viimane asjaolu teeb aadresskalendrid koosseisuväliseid kantseleitteenistujate täpse arvu määratlemiseks mittesobivaks allikaks, kuid sobivaks kubermanguvalitsuse teenistujate isikkoosseisu kindlakstegemisel.⁹⁴

Siseministeeriumi aruannetes toodud kubermanguvalitsuse teenistujate arvilise koosseisu ja nimistu nr. 13 toimikute omavaheline kõrvutamine on selgitanud välja, et isikutoimikud on olemas pea kõigi aadresska-

⁹⁴ Pealinnas ilmunud aadresskalendri väljaanne kannatas selles esitatud andmete puudulikkuse all suuremal määral kui kubermangudes ilmunud aadresskalendrid ja *pamjatnoje knižki* d, nii et adekvaatsema pildi saamiseks sobivad paremini just viimased.

lendrites märgitud teenistujate kohta. Teisiti öeldes, nimistus nr. 13 sisalduvate isikutoimikute representatiivsus on üsna kõrge, keskmiselt 89,5%.

Proovigem nüüd kindlaks teha kubermanguadministratsioonis teeninud tabeli- ja koosseisuväliste ametnike arvu. Koosseisuväliste kantseleiteenistujate täpne arv ei olnud seaduses kuskil eraldi märgitud, kuigi samas kubermanguvalitsuste koosseisutabelis aastast 1865 oli ette nähtud vastav artikkel „kantselei vajadusteks“. Nähtavasti andis seadus kubermanguvalitsustele õiguse määrata kantseleiteenistujate arvu ise, lähtudes nii administratsiooni enda vajadustest kui ka selle käsituses olevatest rahalistest vahenditest.⁹⁵

Koosseisuväliste teenistujate arvu täpne kindlakstegeamine on vaevalt võimalik, kuigi võib proovida tuvastada nende umbkaudse arvu erinevates allikates toodud andmete kõrvutamise teel. Siseministeeriumi aruanete järgi on 1877. a. kohta välja selgitatud 2, 1887. a. puhul – 9 ja 1893. a. kohta 13 koosseisuvälisest kantseleitöötajat.

Koosseisuvälise personali osakaal, mis moodustas kubermanguadministratsiooni teenistujate üldisest arvust 1877. aastal 47%, oli kasvanud aastaks 1887 kuni 54%-ni, moodustades sellega umbes poole kõigest administratsiooni teenistujatest. Seejuures peab silmas pidama, et siseministeeriumi aruannetes ei kajastu administratsiooni teenistujate tegelik arv. Seda on õnnestunud tuvastada siseministeeriumi aruannetes sisalduvate andmete kõrvutamisel nõutavates aruannetes kajastatud teabega teenistujatele välja makstud palkade kohta. 1877. aasta aruande kohaselt teenis kubernerikantseleis ja kubermanguvalitsuses sel aastal kokku 37 alama astme teenistujat⁹⁶ (võrdluseks: siseministeeriumi allikas annab ainult 2) ning 1887. aasta aru-

ande kohaselt kokku 48 (siseministeeriumi allikas annab 9).⁹⁷

Seda olulist vahet allikates toodud arvandmetes saab seletada sellega, et siseministeeriumi aruanded peegeldavad ainult nende kantseleiteenistujate arvu, kes on olnud tegevad tsiviilteenistuses, samas kui palgatööd teinud kirjutajaid ja muud „tehnilist personali“ ei ole seal märgitud, nii nende õigusliku eristaatuse kui ka töö ajalise iseloomu tõttu. Kõiki ülalmainitud arvandmeid arvestades, oli kubermanguvalitsuse ja kubernerikantselei teenistujate üldine arv 1877. aastal – 71, 1887. aastal – 79 (meditsiini-, ehitus- ja maamööduosakonna koosseisuliste teenistujatega koos vastavalt 91 ja 100).

Nimistus nr. 13 sisalduvate isikutoimikute representatiivsusastme määratlemiseks oleme valinud välja nende kantseleiteenistujate toimikud, kelle teenistusaeg on langedud meid huvitavate aastatega (1877, 1887, 1893) kokku. 1877. aasta kohta oli meie poolt tuvastatud 15, 1887. aastal – 22, 1893. aastast juba 19 isiklikku toimikut. Võrdluses nõutavates aruannetes toodud andmetega tulimegi järeldusele, et nimistu nr. 13 isikutoimikud kuuluvad peamiselt tegevteenistuses olnud kantseleiteenistujatele (kuigi nad ei olnud koosseisus märgitud) ning osaliselt ka nendele kirjutajatele, kes töötasid seal palgatööl (hiljem kinnitati nad tegevteenistusse ja nendele koostati teenistusleht). See kõik võimaldab üsna suure kindlustundega väita, et kubermanguvalitsuse arhiivifondis sisalduvate isikutoimikute kogum on suure representatiivsusaga.

Siiski peame veel kord nentima, et mitte ükski eeltoodud dokumentidest ei ole piisavalt täielik, mis teeb vajalikuks ühes allikas leiduvate andmete kontrollimise, korrigeerimise ja täiendamise teistest allikatest saadud andmetega. Mis puudutab representatiivsus-

⁹⁵ PSZ II, T.40, nr. 42180.

⁹⁶ Alama astme teenistujate hulka olid arvatud koosseisulised kantseleiteenistujad, palgalised kirjutajad, järelevalvatajad, valvurid ja kubermangu trükikoja personal.

⁹⁷ EAA, f. 30, n. 3, s. 2200, 2209. Siin toodud andmed peegeldavad alama astme teenistujate maksimaalset arvu teataval aastal. Koosseisuväliste kantseleiteenistujate arv muutus aasta jooksul pidevalt. Näiteks kubeneri kantseleis oli seisuga jaanuar 1886 15 koosseisuvälisest teenistujat, sama aasta detsembris juba 11. – EAA, f. 29, s. 2, s. 5050.

astme määratlemise metoodikat, siis peab ütleva, et kuigi see oli varasemates uurimustes järele proovitud,⁹⁸ ei pretendeeri see siiski esitatu absoluutsele täpsusele ja vajab täiendamist. Siiski arvame, et seegi võimaldab saada ettekujutuse kubermanguvalitsuse arhiivifondis leiduvate isikutoimikute kogumi representatiivsusest.

Lõpetuseks

19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse ametnikkonna sotsiaalse koosseisu kohta on päris palju allikaid, kuigi mitmed neist ei ole veel praegugi laiemale uurijate ringile teada, samuti jääb määratlemata nende uurimuslik potentsiaal. Üheks nendest allikatest, mille uurimuslik potentsiaal vajab eraldi uurimist, on ametnike ja teenistujate teenistuslehed ja isikutoimikud, mida suurel hulgal leidub Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiivifondis.

Teenistuslehed on oma täielikkuse ja usaldusvääruse poolest parimaid arvestusdokumentatsiooni liike, millel on suur representatiivsus. Kogu ametnikkonna arvestamise jaoks mõeldud dokumendi vorm (formular) võimaldab ankeetide andmete põhjal koostada andmebaase. See omakorda laseb teha nii kvalitatiivset kui ka kvantitatiivset analüüsi, seda kogu administratsiooni, ametiasutuse, allüksuse või konkreetse teenistujate grupi puhul teatava aasta või perioodi lõikes. Peale selle võivad teenistuslehed olla üks põhilisi biograafiliste (isikuloaliste) ja genealoogiliste andmete allikaid. Allikauurimise järgmiseks etapiks on teenistuslehtede kogumi süstematiseerimise, töötlemise ja analüüsi metoodika viimistlemine.

Vene tunnustatud allikauurijate arvates „hakkab massiallikate tähtsus tulevikus veelgi kasvama, olles ajendatud ajaloo arengust, mis ei piirdu poliitilise ajaloo üksikute faktidega, vaid saab protsesse uurivaks, allikate põhjal ajaloolist tegelikkust rekonstrueerivaks teaduseks“.⁹⁹

See kõik aitab kaasa Venemaa revolutsioonielsete riiklike ametiasutuste isikkoosseisu ja funktsioneerimise paremale uurimisele, arusaamisele kaadri kvaliteedi mõjust kubermangu administratsiooni tegevusele ja valitsuspoliitika tulemuslikkusele. Arvestades olemasolevat uurimuslikku trendi ja sisemist potentsiaali, võivad teenistuskirjad saada perspektiivseks allikaks hilise Vene impeeriumi sotsiaal-poliitiliste protsesside uurimisel nii mikro- kui ka makrotasandil.

Ilja Davõdov

(1980), ajaloo magister, doktorant,
Tallinna Ülikool, Rüütli 6,
iljad25@hotmail.com

⁹⁸ V. Ivanov. Gubernskoe činovničestvo, lk. 19–31.

⁹⁹ I. Danilevskij, V. Kabanov jt. Istočnikovedenie, lk. 331.